ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

Руські оселї в Бачцї

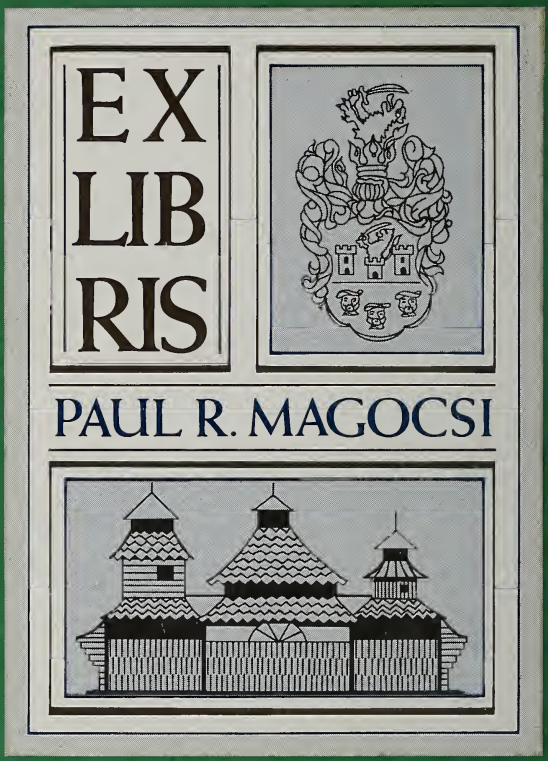
EX
LIB
RIS
PAUL R. MAGOCSI

Рік VII. Р. 1898 кн. II. Том XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

II Jahrgang. 1898. II B. Band XXII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

РУСЬКІ ОСЕЛІ В БАЧЦІ

(в полудневій Угорщині).

НАПИСАВ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК.

Про Бачванських Русинів подавано вже в нас деякі звістки[1]), та вони були такі скупі, недокладні, і навіть хибні, що на їх підставі не можна було виробити собі ясного осуду про життя тамошних наших поселенців. На доказ того наведу хочби такий факт, що в звістках тих подавано навіть хибно назву землі, в якій живуть поселенці, називаючи її Банатом. Тимчасом Банат і Бачка — то зовсім що иньшого. Бачка становить для себе окремий комітат, названий Бач-Бодрог і лежить між Тисою і Дунайом як раз в тім місци, де Дунай робить велике коліно, бо пливучи з півночи на полудне звертає нараз та прибирає напрям західно-східний. Банат знов лежить на схід від Бачки, по лівій стороні Тиси.

Подібні хибні звістки подано також про початок самих поселенців. Лукич відсуває час їх поселеня до кінця XI або початку XII віку. Він каже: „Коли Кольоман коло 1100 р. був з своїми військами на Руси, де помагав Святополкови против Володаря і Василька Ростиславичів і против Давида Ігоревича і де оженив ся з Предславою, донькою князя київського

[1]) Порів. Правда. 1878; Дѣло. 1881; Кіевская Старина, 1881 (Поселенія Запорожцевъ въ Банатѣ) і 1883 (в статї: Задунайская Сѣчь), В. Лукич — Угорська Русь і ин.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/ruskioselvbachts00hnat

Сьвятополка — з тою ж Предславою прийшло багато руських родин на Угорщину і оселилось в Бачськім комітаті" (Угор. Русь, ст. 1). Очевидно, се здогад опертий на старій теорії руських міграций.

Иньші автори подають XVIII вік за час поселеня Русинів в Бачці. Коли однакож одні з них думають, що Русини прийшли туди з північних комітатів горішньої Угорщини (пр. автор статї „Задун. Сѣчь" в Київ. Стар.), то другі (автор статї „Посел. Запор. въ Бан.", Ол. Барвінський в „Історії Руси" виданій Просьвітою і иньші ще кажуть, що нинїшні Бачванські Русини то потомки запорожських козаків, що в 1785 р. перейшли австрийську границю і сїли в Банатї. Остання звістка пішла звідти, що Бачку і Банат уважали одною землею, а дальше, що не уміли роз'яснити собі замітки Чернїґа, поданої в „Ethnographie der oesterreichischen Monarchie". У III томі, ст. 149 каже Чернїй, що Запорожцї поселили ся в Банатї (але де саме?) та в Бачцї в околици Зенти. На ст. 273 каже знов: „Кольонія: Зента. Комітат: Бач. Нацня: Мадяри і Серби, а колись запорожські козаки". Далї у примітцї: „Die Kosaken wurden 1775 aus Russland in Folge Aufruhrs vertrieben und gingen später als Ansiedler zum Ackerbaue über, starben aber, da sie sich nicht verehelichten, bald aus". Запорожцї отже вимерли, про иньших емігрантів не чувано, а тут нараз Бачванські Русини пишуть до Просьвіти, просять книжок і т. и. Очевидно, що подана Чернїґом звістка хибна, а Бачванські Русини — то власне потомки Запорожців. Таку зложено собі гіпотезу.

Тимчасом як звістки Чернїґа, так здогади декого, що Бачванські Русини — то потомки Запорожців — хибні. Вже автор статї „Задунайская Сѣчь" вказав на се. Він пише (Київ. Стар. 1883, кн. 1, ст. 49—50): Про здогад Головацького[1]), що Запорожцї вимерли наслїдком безженности, нема що й говорити. Не можна також згодити ся на здогад поважаного автора цитованої замітки в Київ. Стар., що потомки Запорожців живуть в Банатї і до тепер в видї українського населеня села Керестура в Бачванськім комітаті. Ми дивуємо ся, що д. В. А. беручи тих Банатських[2]) Русинів за потомків Запорожців не звернув уваги на те, що в тій самій статї, на яку покликує ся, звертає ся увагу

[1]) Властиво Чернїґа, бо Головацький в Наук. Сбор. подає лиш переклад відповідного уступу з Чернїґової Етнографії.

[2]) Бачванських.

на походженє тих Русинів: „ті Русини воєводинські уже перед стома роками вийшли з Карпатських гір і поселили ся на урожайній низині коло Керестура і не покинули анї свого рідного язика, анї письма, анї своєї віри". Вони дійсно не покинули нї своєї віри, нї свойого язика, як показує ся з їх письма, надрукованого в бувшім орґанї Просьвіти, вони говорють карпатсько-руським язиком, але цїлком не тим „чистим малоруським язиком", яким без сумнїву говорили Запорожцї і який приписує ся Банатським Русинам автором замітки в Київ. Стар., хоть він не міг не знати, як різко відріжнюють ся ті диялєкти українського язика один від другого. Допускаючи можливість, що якесь число Запорожців могло остати ся в Банатї і змішало ся потому з переселеними туди Карпатськими Русинами, ми уважаємо більше природним думати, що Запорожцї, згідно з оповіданєм Коломийця[1]) вийшли з Банату і переселили ся в Сеймени. Здогадка тим більше правдоподібна, що Сеймени дійсно лежать на дорозї з Банату в Добруджу, куди, як побачимо, Запорожцї не могли відразу перейти".

До сього додам я ще тілько: Запорожцї не були нїколи в тих селах, в котрих тепер живуть Русини. Чернїй подає з Бачки околицю Зенти за таку, де були Запорожцї. Та Зента від теперішних руських осель досить далеко. Колиж були і де іще, а лиш Чернїй про те не знає, то анї не вимерли, як він думає, анї не зляли ся з нїким, як думає д. В. А. але справдї вимігрували назад. Доказом того може бути се, що про Запорожців нема анї жадних народних переказів між Русинами в Бачцї, коли про иньші, давнїйші події є такі перекази, анї письменних звісток, хоть то неможлива річ, щоби вони не могли зберегти ся, коли-б справдї істнували. Що знов теперішні руські оселї заселили Русини з північної Угорщини, про те сьвідчать не лиш народні перекази, але, як я чув, і урядові акти в архіві в Зомборі. Я не мав змоги переглянути їх і повідписувати, але хто се зробить, той причинить ся до цїлковитого осьвіченя історії руських осель, покритих до тепер мракою таємничости.

Коли саме повстали руські оселї, не можу докладно сказати задля браку вище згаданих актів. У Черняїа подано лиш такі три звістки про них:

[1]) Коломиєць — 120-лїтний Запорожець; від нього зібрав цінні відомости про житє українських осадників в Добруджі автор цитованої тепер статї.

1763 р. предложив Котман, що звиджував ті оселї на приказ уряду, справозданє з своєї дїяльности; в ньому каже так: „Die neue Possesion Keresztur fand ich von unirten Ruthenen zahlreich bewohnt (Черніґ. III. ст. 13). Про Новий Вербас згадано у Черніґа під р. 1785 лиш тілько, що він тоді числив 310 домів (III. ст. 58). На ст. 148 подана знов згадка, що в першій чвертині сього віку були Русини в двох місцевостях (Керестур і Коцура) в Бачцї і в однїй місцевости (Шід) в Сримі.

З звісток тих, як видно, не можна робити жадних виводів про початок осель. Але я, думаю, добре зроблю, коли йдучи за писаними хронїками, які доводилось менї бачити в Керестурі на друкованих книжках, визначу час повстаня перших руських осель Керестура і Коцури на трийцяті роки минулого столїтя. Роки в тих хронїках вправдї не однаково подані, але рїжницї малі, хитають ся між одним та двома роками, що для нас не має великого значіня.

Справа про те з руськими, Бачванськими оселями представляє ся так: Полуднева Угорщина, нищена довголїтними турецькими війнами, не мала зовсїм принадного виду навіть тодї, коли Турки примушені були уступити з неї. Села і місточка попалені, перестрашені люде довго не хотїли показувати ся в ті сторони, де не могли бути безпечні ані що до свойого майна, ані житя. Доперва за панованя Кароля VI та Марії Терези відносини змінили ся. Пусті, обширні землї почали заповнювати ся поселенцями рїжних націй, рїжних вір, місточка почали відбудовувати ся. Урядови залежало на тім, щоби урожайні землї полудневої Угорщини як найскорше населили ся, тому поставив як найприступнїйші умови для кольоністів. Русини Земплинського комітату і сусїдних дочули ся про те рівнож, а що їм не найлїпше поводило ся, умовили ся між собою і в кількох громадах, в рїжнім часї, пустили ся на долину. За кілька років дійшло число родин осадників до кількох соток; вони заселили одну велику пустиню і заложили тим способом нинїшний Керестур. Частина їх знов осїла в знищенім селї. Коцурі[1]) і дала почин до нинїшної руської оселї тоїж назви. Про населюванє Керестура і Коцура заховала ся у тамошних людий ще до нині згадка. Два такі оповіданя, що дотикають ся Керестура, подаю понизше. Подібних оповідань в Коцурі не довело ся менї записати, хоч вони і там повинні істнувати.

[1]) Коцура була первіство сербським селом; нині нема в нїй ані одного Серба.

1. Оповіданє Колошняя Яноша, госп. з Керестура.

Зоз Земплыіцкей стольіці[1]) ту́сме насельи́лі. Кит сме ту насельи́лі, то бу́ло шіцко льим во́да, хіжі ньи бу́ло прет сто пейдзе́шат рока́мі; та ньи сце́льісме ту бівац[2]), бо ту ўша́дзі во́да бу́ла, жемньіска: та нас ту пута́лі, до пу́тох до жельи́зніх, же мушіме ту бівац, льим сме се́бе жемуньіце[3]) копа́лі, та сме там бівалі у же́ме, ну́ка. А так пома́лі льу́дзе, ко́трі бул ку́шчік[4]) ўладньи́йші ґу пеньи́жох, та се́бе купе́л по йидно́го ко́ньа, за пейтнац фо́рінті[5]) або два́цец, то найдрашші конь бул, кид насельи́лі. По штірме льу́дзе ў йи́дно цімборе́лі[6]) і так же́мічку ора́лі, док ше кушчічко ньи змо́глі баржей; а вец йак ше уж кушчічко змо́глі, ве́цка льим по дво́ме... Йак ше йім ро́дзело, жіто предава́лі, а́льи і то муше́лі во́жіц аж до Ба́йу[7]). Міроў жіта ко́штал те́ді трі форінті ша́йні, а о́ўса — ко́штал трі осма́кі; до́ґод ве́злі до Ба́йу, бо йи́ден дзень ньи мо́глі дойсц — а на во́лох воже́лі та доґ йидну те́рху одве́зол пре́дац, а доґ прішол на́зад до до́му, та шіцкі пе́ньижі потро́шел[8]); да́кус[9]) кид му оста́ло. Ну, а ве́цка[10]) ўше ба́ржей ка́жді рок ве́це же́мі ора́лі, ве́це ше йім родзе́ло, та се́бе по́чалі пра́віц[11]) хіжі, та за то наш ва́лал[12]) Ки́рестур ньи та́кі про́сті, ушоре́ні[13]), бо льу́дзе ше йак ко́трі зна́лі, та так і праве́лі ньи бу́лі та́кі уче́ні: йак зна́лі так робелі. Альи те́раз ўж йіх йи́ст дзе́шец раз ве́це йак та́ді, кит ше насельи́лі: те́ді ньи прішлі льим на трісто нуме́рі, а те́раз уж ма́ме се́дем сто осемдзе́шат і пе́йц. А це́ркву сме за се́дем ро́кі правелі, шіцко[14]) о сво́йім тро́шку[15]); за́то так длу́го праве́лі. А опе́т за то та́кі гру́бі мур положелі; фуда́мент сто́йі се́дем шу́хі[16]) до́лу а пе́йц шу́хі доокола мур аш по ше́нґльу[17]): там ньіґдзе же́бі це́ньше бу́ло, льим шіцко гру́бе. А шіцко льим йи́ден боўтга́йташ[18]), а на пол це́глі льим гру́бі: та ше ка́жді чуду́йи, же йак то мо́же та́ку те́рху ве́льку трімац. Штіра́цец ше́стого ро́ку ту́рньа[19]) положе́на но́ва і з бака́ром[20]) закріта. І йист у ньий пе́йц дзво́ні: йи́ден ма осе́мнайц ма́жі і — пул, а йи́ден ма да спейтнац, а тре́ці да з два́нац, а йи́ден ма да́ґзе з пейц ма́жі ста́рі, а йи́ден да з трі. І годзіна[21]) на ньий ішче пе́рша: ньи бу́ла меньа́на: ма уж ко́ло сто ро́кі.

---

[1]) комітату; [2]) жити; [3]) землянки; [4]) трошки; [5]) золотих; нїм. Gulden; [6]) товаришили; [7]) місто в Бач-Б. комітатї; [8]) видав; [9]) мало; [10]) потому; [11]) будувати; [12]) село; [13]) рівний; [14]) цїлком; [15]) на свій кошт; [16]) ліктів; [17]) дах; [18]) склеплїня; [19]) вежа; [20]) мідяною бляхою; [21]) годинник.

2. Оповіданє Джюджяра Василя, госп. з Керестура.

Кире́стур мо́же буц та́кі ста́рі, мо́же мац сто пейдзе́шат пе́йц ро́кі. І наро́ді с поча́тку сельи́лі од Земпльіну. І пе́рші прішлі і направе́лі се́бе кольібі. І прішла вельіка во́да, хто́ра шіцкі по́льа польа́ла; і то́ті пе́рші, цо прішлі, і поба́лі ше от те во́ді, хто́рі та́ку во́ду ньі́ґда ньи відзе́лі і по́шлі да́льий йи́дну штаційу і пол[1]) — во́лал ше тот ва́лал: Шо́ва — і там пребу́лі да с ки́льо пар ро́кі. То́ті дру́гі, цо пріходзе́лі од Земпльіну, ньи зна́лі за тіх ньіч, же йи і ў Шо́ві з ньіх. І поча́ла во́да прехо́дзіц і так то́ті цо по́сле сельи́лі, поча́лі оста́вац на пустіньі Кире́стур. І барз бу́лі худо́бні, бо кит худо́бні прішлі. І то́та во́да трайа́ла се́дем ро́кі. У тіх се́дем ро́кох бул йи́ден рок барс сухі так, же хто мал і до штірі ферта́льі же́мі, мо́гол до хльіва йидно́го ко́нца потра́ву зно́шіц. І насельи́лі од Земпльіну і ньи до́шлі до Кире́стур пустіньі, прелапе́ла йіх жіма. Оста́лі у Мако́ве. Йак пре́шла жіма, прішло йіх ве́це йак зо штіраце́ц гальі́ґі[2]) хто́рі са́мі цага́лі, а хто́рі мал і маґа́рца[3]). І так че́шко досельувалі. І то бу́ло наро́да од Земпльіну і од Ма́кова. І до́ста́лі та́кой йи́ден шор[4]) і тот шор ше і ньи́шка во́ла Макоўскі. І зве́злі зо со́бу то́ті од Мако́ва йидно́го маґістра. Дозна́лі ше і ге́ўті, хто́рі бу́лі у Шо́ві, же на Кире́стур пу́стіньу уж і ве́це насельи́лі і ўраце́лі ше і ге́ўті зо Шо́ві. І зве́злі зо со́бу йидно́го по́па ра́цкого[5]). І на́чал ше маґістер с по́пом ра́цкім ньимі́ріц[6]). І тот маґістер з Мако́ва вігнал по́па рацко́го на́зад до Шо́ві. І так оста́лі са́мі Русіні і до днес. Вецка кит ту побу́лі да с тріцец ро́кі і заш прішла та́ка ве́лька во́да і так уж надума́лі, же отсе́льа на́зад го́ре (ўра́ціц ше сце́лі). І прішол йи́ден пан од Бе́чу[7]), і мо́дльил[8]) йіх, да бі ньи отсельова́лі. І так пре́дал йім веце же́мі: дзе мо́жу, най там о́ру і пре́дал йім пустіньу Брестоўчіть льи́бо Бре́стовец, а обе́цал йім і пустіньу Білу. А во́ні отповеда́лі тому пано́ві, же „не бу́ду сідьіти йак жа́бі у во́ді: пойде́ме го́ре“[9]). А во́ні го́ре ньи по́шлі і пустіньу Білу утраце́лі.

---

[1]) одна стация має дві милї; [2]) телїг; [3]) осла; [4]) улицю; [5]) сербського; [6]) сварити; [7]) з Відня; [8]) просив; [9]) наведені слова вказують, що Бачванські Русини говорили перше чистїйшою укр.-руською мовою, як нинї.

На початку сього віку людність обох названих осель дійшла до такого поважного числа, що стало їй тісно жити на дотепершнім обшарі. Не зволїкаючи довго, почала вона розглядати ся по околиці за другими відповідними місцями під оселї. Найшло ся їх значне число. Повстало тепер другорядне населюванє, при чім обидві давнїйші оселї, Керестур і Коцура, почали відгравати ролю матерних осель, коли тимчасом нові ставали дочерними. Так повстали ще отсї руські кольонії в Бач-Бодроґу: Старий Вербас (Ó-Verbász), Дюрдєво (Gyurgyevo) і Новий Сад (Ujvidék, Neusatz). Остання місцевість єсть містом і числить до 30.000 душ. Русини становлять там як раз 1%, бо число їх виносить до 300 душ, але мають в Новім Садї свою церкву, школу, сьвященника й учителя. Рівночасно почали Русини переходити Дунай і осїдати ся в сусїднім Славонськім комітаті, Сримі. Там заложили руські кольонії в отсїх місцевостях: Петровцї (Petrovci), Миклошевцї (Mikluševci), Грабово (Grabovo), Беркасово (Brkasovo), Шід (Šid), Бачинцї (Bačince) і Митровиця (Mitrovica). Остання місцевість єсть містом: Русини почали там населювати ся доперва в послїдних роках і то не з Керестура і Коцури, але з котрогось горішнього комітату, також західного (мабуть Шарошу), бо мова їх подібна до мови давнїйших осадників в Керестурі і Коцурі. Так само Шід єсть місточком, лиш там поселенцї є вже Керестурські або Коцурські.

Як видно з того, що я до тепер сказав, то число осель в Сримі є більше як в Бачці, але сї сримські кольонії дрібні і в сумі Русинів в Сримі є лиш ч е т в е р т а ч а с т ь в порівнаню з Бачванськими Русинами.

Як я сказав, всї сримські руські кольонії (з виїмкою Митровичан) вийшли з Бачки; говорючи отже про одних, говорить ся тим самим в головнім і про других тим більше, що вони не змінили ся за кількадесять років свого переселеня так, щоби потрібно для них окремої характеристики, особливож коли вони до тепер утримують сталі зносини з матернїми оселями. Бачванські і Сримські Русини відвідують себе на більші сьвята, на празники, звані там „кірбайами“ від нїмецького Kirchweih, на кождї родинні важнїйші випадки як весїля, похорони і т. др. Стоячиж в таких зносинах, не затрачують спільних прикмет, що характеризують одних та других. В руських оселях в Сримі — з виїмкою одної — не був я особисто, через що й не хотїв про них ширше лиш з наслуху говорити тому і назвав сю мою розвідку Руські оселї

в Бачці, хоч, кажу, сказане тут можна в головнім прикласти і до сримських Русинів.

Число всіх Русинів в Бачці і Сримі не є певно знане. Офіціяльна статистика хоть подає його, то довірювати їй не можна: вона все кульгає... Більше можна би вірити шематизмови, бо майже всі Русини є греко-католики. Колижбо ту знов біда, бо шематизму такого від непамятних років не можна дочекати ся. По обчисленях бачванських інтеліґентних Русинів, число всіх руських душ в Бачці і Сримі доходить до 12 або 13.000. З того над 9000 душ припадає на Бачку, решта на Срим. Бачванські оселї числять з окрема по тілько душ[1]):

Керестур	5000
Коцура	2500
Дюрдєво	1000
Старий Вербас	500
Новий Сад	300

По кілько руських душ находить ся в оселях сримських, в кождій з осібна, я не міг довідати ся. Та всіх їх загалом числять понад 3000.

Між руськими оселями лиш одна є зовсім чиста непомішана з другими націями: Керестур. Всі иньші оселї мають мішану людність. У Коцурі живуть побіч себе Русини, Мадяри і Нїмці; в Вербасі Русини, Серби і Нїмці; в Новім Садї всі нації, які є на Угорщині, при чім кожда має свою церкву і школу. В Сримі перемішані Русинці по оселях головно з Сербами. В кождій оселї надто находить ся бодай по кілька родин жидівських, та циганських.

Така мішанина народностий мусїла полишити свій вплив на Русинах. І справді його пізнає кождий на перший погляд. В управі рілї пізнаєть кождий вплив нїмецький, в ноші, особливо дівчат та женщин, вплив мадярський, в танцях і сьпіванках вплив мадярський і сербський. Тоті посторонні впливи видерли очевидно богато від Русинів з їх давнїйших навичок, звичаїв і т. др. але подїлали на них культурно. Хто нині ввійде до хати руської, поговорить з її господарями а відтак потягне паралєлю між ними, а їх Земплинськими братами, — ба навіть і нашими Галичанами з многих сїл — то побачить, що Бачванці супроти других Русинів — Европейці в повнім значіню того

[1]) Для лекшого спамятання подаю округлі цифри.

слова. Нам лиш треба би бажати, щоби і наші всї Русини Бачванським як найскорше дорівнали в добробитї та материяльній культурі.

Що до віри, то всї майже Русини тамошні греко-католики. Лиш невеличке їх число, що недоходить і сотки, причислює ся до Назореїв, про котрих скажу дещо пізнїйше, а кілька душ визнає віру православну. Греко-католики належуть до епархії Крижевської і мають свойого епископа, нїби Русина, Дрогобецького. Ціла епархія крижевська невеличка; вона числить заледво 20.000 душ, з того дві третї становлять Русини, а одну третю Хорвати. Здавало би ся, що Русини повинні мати також свойого епископа бодай на переминy з Хорватами. Так нї. Відколи Крижевська епархія істнує, від тогди епископами були там Хорвати. Се перший раз трафило ся, що хоч якийсь Русин став епископом, та й до того треба було уживати аж посторонної помочи. Бачванські Русини, стараючи ся про епископа Русина, покладали на Дрогобецького великі надії. Завели ся однакож на нїм сильно. До тепер він не лиш не зробив нїчого доброго Русинам, але навіть нїчим не дав пізнати, що він чує себе Русином, що він хоче добра Русинам, як і иньші руські епископи в Угорщинї, що поза свою особу нїчого не видять, хоч моглиби много зробити, як би хотїли. Нагадаю тут лиш се, що в Угорщинї школи конфесийні. Кожда віра удержує свої школи сама, отже і Русини. Щож лекшого епископови зробити, як завести бодай обовязкову науку руської мови в народних школах? Сеж від нього залежить. Але нї. Народні школи в Угорщинї, удержувані Русинами, — а спеціяльно тут в Бачцї — становлять головне жерело мадяризації між ними. Як то немило мусить вдарити нашого Русина, коли прийде до чисто руського села, як Керестур, і почує на дорозї таке поздоровленя від дїтвака, як „йов ештет“ або „йов рейгельт“ намість „добрий вечер“ або „добрий день“? Я говорив з кількома хлопцями, що покінчили народню школу вивчивши докладно мадярську мову. Розуміють ся, не зле знати хоч яку мову — якби не то, що дїти з мовою всисають в себе в школї і духа мадярського, а ненавчивши ся по руськи, з часом стають ся справдїшними Мадярами, денаціоналїзують ся.

Як в Бачцї мадяризують ся Русини, так в Сримї стають вони Хорватами; підлягаючи хорватським законам краєвим, вони мусять дїти свої посилати до хорватських шкіл. Розуміють ся, скорше

можна вивчити ся Русинови по хорватськи, як по мадярськи; тому в Славонії ще більша небезпечність для руських поселенців, ніж в Угорщині що до винародовленя. Коли теперішні відносини в Бачці і Сримі не змінять ся і зістануть на будучність такі самі, то наших кольоністів чекає там неминуча смерть національна. Друге покоління їх не буде вже звати себе Русинами, лиш Хорватами або Мадярами. З сього знов вийде шкода нашій нації і то подвійна, бо з винародовленєм наших поселенців не лиш побільшуть ся ряди наших ворогів, але і пропаде для нас раз на все одна з красших частин нашої суспільности.

Щоби тому запобігти, на те є лишень одна рада: Нашим Русинам треба конечно подбати, щоби виховати у себе інтелігентних Угорських Русинів, що потому вернули би на рідну і обняли провід над нею. Кілька добрих, інтелігентних сил потрафило би зробити там цілковитий переворот в справі народного відродженя, через те й видатки пороблені нашою інтелігенциєю на вихованє таких людий повернули-би сторицею назад. Що справа ся дуже жива і пекуча, думаю, не треба удовідняти; а що її можна-б перевести в житє, проте я писав вже і деінде. У нас зовсім инший відносини, тож наші люди не годні собі представити, як на Угорщині много значить авторітет одиниць. Тим лишень можна пояснити теперішний національний занепад Угорських Русинів, а блискучі, хоч короткі та схиблені хвилї по угорськім повстанню. Тота віра в авторітети подає нам надію, що знов одна одиниця зможе там всіх порушити; а коли те стане ся, раз піднесений рух не тяжко буде нам піддержати.

Приступаю тепер до нарису житя і побуту наших кольоністів в Бачці. Перед тим однакож наведу три оповіданя Колошняя Яноша, керестурського Русина, що дотикають недавно минулих часів. Перше оповіданє представляє нам епізод з житя поселенців за панщини: видимо з нього, що і там тото само роблено, що і в нас з селянами; били їх за що будь, знущали ся над ними всякими способами, примушували їх як найбільше, хоть неправно робити на панів. В другім оповіданю маємо образок боротьби з сараньчею. В третім подана згадка про революцию в 1847 р.

1. Які були нужди давно, а які тепер.

А да́ўно кид був неме́шак[1]), барз льу́дзох мучéлі; хоч за йáку мáлку ствар[2]), дáлі чловекóві дванáц пáліц: а то барз бóлы, кид дванáц пáліц дáйу. А хоч йáку пíлну робóту мáл дóма, мýшел охáбіц[3]) свóйу робóту, а пáньску мýшел пойсц рóбіц, бо то бýла йак цáрска робóта. Кид ньи пóшол на ўрéме, бáндур[4]) го прідал ішпанóві[5]). Кид прíшол пред ішпáна на одтóвор, ішпан му ше пітал, чом так ньи скóро прíшол. Члóвек цíґаньил, же ньи мóгол прíсц так фрíшко[6]), ньи бýл дóма. А бáндур гвáрел, же бýл дóма: заш го звáльілі нá-жем, дáлі му дванáц пáліц, же цíґаньил; а кит ше палычка злáмáла йидна, а вон мал у снóпку пéйдзешат дрýгі палычкі, та льим віцаглі дрýгу палычку, та го білі, аж му креў íшла през ґáчі: барз білі. Мушéлі слýжец тéді барз вéльо. А кит пóшол ґáзда свóйо жíто кóшіц, а на пáньске ньи пóшол, ішпан рóсказал, ордінанц най прáга кóньі, да íду по тóго члувéка. Тот члóвек гвáрел, же пóйдзе йýтро на робóту; ішпан ньи сцел пенґндóвац, же цáрска жем ше мýші рóбіц. Пóслал двох бандýрох пó-нього. Кид го привéдлі с пóльа прет ішпана, пéрше му дáлі двáцец і штірі на зáдок, йак то вóні знáйу, і заш мýшел пойсц такóй на цáрску жем, áльи же ньи пóшол тот дзень, цо го гоньилі на робóту, дрýгі дзень кид бул на робóті ньи дал му ýрбар, ньи запісал, же чом го ньи послýхал, то мал штроф за тóто. А кит ше пóкошело шіцко зéрно цáрске, ішпан рóсказовал, же áньі йидномý ґáздові ньи шльибóдно свóйо зáрно вóжіц дóму, док цáрске ше ньи повожéло і ньи склáдло до брáдла[7]). А вéцка пéрше док почітáлі[8]), кúльо ґázda ма кріжі[9]) жíта, то ше волáло дзешáток, та зо свóйого жíта ґázda мýшел дац сéдмі кріш: сéдмі кріш комóра[10]) брáда од ґázді. Аж вéцка льýдзом шльибóдно бýло свóйо вóжіц дóму. Та вéцка шльибóдно бýло рóбіц і свóйо. тлáчіц; áльи і пáньске мýшел пойсц тлáчіц, кит го гоньилі, а його мýшело óстац. Йак потлачéлі[11]) пáньске жíто і крáшньи зóўйалі од шльиві вóнка і то льим на вітрі, ньи бýло ті вітерньіці, цо тéраз йист і вéцка кид бýло чісто уж жíто у пáньскім гýмно, льýдзі мýшелі нá-кочох[12]) вóжіц тóто жíто до цáрскіх магазінох. Альи ўше ше такі мéштер нáшол члóвек, же мóгол укрáднуц два-трі пожóнці, та

[1]) панщина; [2]) річ; [3]) зоставити; [4]) двірський слуга; [5]) завідатель піль, rządca; [6]) скоро; [7]) стирти; [8]) почислили; [9]) наш: полукіпок, хоч не мавби 30 снопів; [10]) камера, державні землі; [11]) помолотили; [12]) на возах.

охабе́лі у ка́рчмі — а то ца́рске жіто бу́ло і во́ні за то украдлі — та йак сіпа́лі тото́ жіто, та чловекові хібе́ло трі ме́хі, кид о́хабел[1]) у ка́рчмі; а́льи вон мал дру́гі трі ме́хі пра́здні, що ньи на́брал жіто до́ ных. Кид вісіпа́лі то́то жіто, а вон се́бе ўжал праздні мех, поло́жел на плыйцо, та кид вісіпалі жіто, та ру́цел там пра́здні мех, же́бі бу́ло потпу́но, бо трі украднул, а му́шел трі пра́здні пору́ціц. Та вец йак ше ўрацелі назад од магазіна і по́шлі до то́го качма́ра, дзе жіто охабе́лі у качмара, та вец там пілі за тото́ жіто. І так о́кламалі за то ца́ра, йак от го і те́раз кла́му. А кит ше хо́дзело о́рац на не́йц ла́нці же́мі, то дзе́шец плу́гі вігналі; та кид ора́лі, ка́жді за шо́ром[2]) му́шел ісц йи́ден за дру́гім; а кит справел басо́ўку, дзе ньи до́бре подо́рал, та звальи́лі го, да́лі два́нац па́ліц, же кла́мі ца́рску жем. Альи йак же то могол знац бандур, кит там дзе́шец льу́ді бу́ло? Бо ба́ндур хо́дзел по́штред же́мі ўша́дзі; та дзе́шец бра́зді ора́лі ше на́раз; ба́ндур льим по́шол, та почі́тал то́ті бра́зді, вон знал, ко́трі чло́век ньи до́бре о́рал: зва́льилі го на жем, да́лі му два́нац па́льіц і тот дзень ньи мал зазначе́ні, же у́рбар. Заш дру́гі дзень му́шел пойец ро́біц, аш так му запіса́лі у́рбар. А йист та́кі льу́дзе, що ве́льо раз банду́ра накарме́лі і напойи́лі, гоч чло́век бул віноваті, ба́ндур гва́рел, же йи ньи вінова́ті, бо му́ бул до́брі, прийа́тель. А йист та́кі чло́век, що ньи бул віноваті, ба́ндур ше на́нього гньі́вал, пре́дал го пред ішпа́на, же схібел; чло́век гва́рел, же он ньи хібі. Ішпан ше пі́та ба́ндурові: чі хібел тот чло́век? Ба́ндур гва́рі, же хібел. Зва́льилі чло́века на́-жем, кид му йи́дну уца́лі, чло́век ста́нул го́рі, же йи ньи вінова́ті, он ше ньи́да біц: прішлі тро́ме банду́рі, та го прі́цілі на́-жем, йи́ден му льигнул на гла́ву, на́-карк, а йи́ден на но́гі, а тре́ці бі́л, аж му кре́ў ішла през ґа́чі. Ца́ўно ве́це бріґі[3]) бу́ло, йак те́раз — бо то бу́ла бріґа і за на́шого дьіда — а те́рас то́та мла́да че́льадз о трі́ц ро́кох, ко́трі ма́йу, во́ні то ньи сцу ньіц ве́рі, же то пра́ўда; а пойи́ден йист, що ве́рі, же то бу́ло так. А мла́да че́льадз жійи так, йак ріба у во́дзе, ньи зна жа́дне ну́жді, бо іх ньи го́ньа ньи́дзе на ро́бо́ту, на ца́рску; ньи́шка льим ка́жді се́бе ро́бі, ньіхто му ньи запове́да[4]); і́шче кид му о́цец і мац росказу́йу, же так тре́ба ро́біц, а вон гва́рі, же вон зна; а ньи знал бі аньі гуто́рі, да ньи у́чел од о́цца да маце́рі, а гва́рі же зна шіцко. Ньи́шка йи ве́лька ніха ме́джу мла́ду чельа́дзу; ньи зна́йу за ну́жду, ньі за йа́ву; слава Бо́гу у́ж з два́цец ро́кі у́ше ше

[1]) лишив; [2]) по порядку; [3]) біда; [4]) розказує

до́бре жіто родзе́ло, о́вес, кукуріца, шіцко бу́ло, ньи барз ве́льо, а́льи у штре́дньу ру́ку. Ўше ше зродзе́ло, цо сме мо́глі ца́ревіну[1]) віпла́ціц; а кид ньи мо́гол чло́век віпла́ціц, прідзе еґзе́квент, польіца́йи двоме, попішу чловекові ко́ньі, кра́ві і ве́жньу та преда́йу от чло́века шіцко, і так му́ші віпла́ціц царевіну шіцку і порційу[2]). Та ше тім мла́дім відзі, же то ве́лька ну́жда, а́льи кит то чловека ньи бо́льі ньіч, бо го ньи білі, льим кише́ньку бо́льі! І те́раз барз до́бре наро́дові на шве́це жіц за́то, бо през бріґі жійи: віплаці порційу на се́бе шіцко ро́бі. Но, то ўже гото́ве то́то.

2. *Про сараньчу в 1847 р.*

Те́раз ньи знам, чи у Бач-Кирестýрі зродзе́ла ше ша́шка[3]): то бу́ло штіра́цец се́дмого ро́ку. І по́ тім ў йи́шеньі то́лько ва́йиц[4]) наньи́сла, ко́ло тіх гньіздох, дзе кукуріца віро́сла! Мо́жи дзе бу́ло ве́це йак пейдзе́шат дзіркі прі ка́ждім гньізду. А ве́цка у тіх дзіркох та́кі бу́лі ме́шчкі[5]), цо шіцко ша́шка бу́ла у тіх ва́йцох. А льу́дзі то ньи зна́лі, же цо то бу́дзе, та кит сме ора́лі, та ше шіцко віора́ла во́нка, а льу́дзі ду́малі, же то замаржньи шіцко; а кить прішла йар у а́прільу ме́шацу, шіцка ше зродзе́ла во́нка і так поча́ла ро́снуц, йак то́ті ча́рні шве́рцкі[6]). Ньи мож бу́ло з но́гом ста́нуц ньіґдзе на́-жем, те́льо йий бу́ло. І вец поча́ла ісц го́ре на жіто, кид жіто подро́сло так да с пол шу́ха. Та шіцко жіто пойи́дла. Вец преходзе́ла да́льи на дру́гі ме́ста. А вец льу́дзі ше о́сетілі[7]), же шіцко по́йи жіто, та го́ньилі льу́дзох, да лапа́йу в ро́шту[8]). І сіпалі до ме́хах: пе́йц ме́хі на фе́рталь. А бу́ло о́сем сто і шездзе́шат і штірі фе́ртальі же́мі, а два сто і ште́рнац сесійі: ка́жді чло́век му́шел пе́йц ме́хі нала́пац і му́шел пред ва́рошкі дом[9]) пре́йсц, ука́зац, же нала́пал. І му́шел йа́му віко́пац у же́мі, та йу там сі́пац до тей дольі́ні і зага́рнуц зоз гльі́ном. А цо́сме ве́цей лапа́лі, а Бох ве́цей нам да́вал ша́шкі. І так нам по́йидла жіто шіцко, цо ньи оста́ло нам ньіч: йи́ден рок мі ньіч ньи ма́лі. І та́ка ну́жда бу́ла льу́дзом — по тріцец форінті купова́лі жіто — ша́йні пеньи́зі бу́лі те́ді — кукуріца бу́ла два́цец і штірі форінті ша́йні; а вец дру́гі рок

---

[1]) податок; [2]) також податок, але крайовий; [3]) сараньча; [4]) яєць; [5]) мішочки; [6]) цвіркуни; [7]) отямили ся; [8]) з решетом; [9]) дім де містить ся громадський уряд.

ньи сцéла йойсц шáшка гéтка, зос хóтара[1]), ішче вéце бýло: то два рóкі трáйало ў Бач-Киреcтýрі, доґсме ньи ходзéлі трі раз доокóла хóтара мóдльіц ше зос просеційу і кріжі, цо мі вóламе, ў цéркві. Та йáґсме ше вімодльілі, та другі рок вéцка ше зóбрала і так подльицéла гóре, йак кид вéлька хмáра ідзе: шіцкі льýдзе, цо на пóльу бýлі і дóма так дýмалі, же ньибо спáдньи, льим кáжді так рýкі посклáдал, а пáтрелі гóре. І йак прéшла Киреcтýрскі хóтар[2]), роздзéльида ше на два стрáні і так пóшла йидна ґу пóладньу стрáна, а йидна ґу віхóду; льим кóтра спáдла дóлу, же ньи мóгла льíйец, то та загінýла там. Та ньи знáйу льýдзе, чі Бог дал, да пóйдзе гет, чі за то, же ше льýдзе барз модльíлі Бóгу. Ну і ньи знáйу льýдзе, дзе вóна станýла: чі ше потопéла ў вóдзох, чі так препáдла нáраз зо шіцкім. Ну то то готóве тéраз уж.

3. Про Мадярське повстанє в 1848 р.

Штірáцец осмóго рóку, кид мáла буц бýна[3]), на тéді так бýло: льýдзе ше пісáлі за пульґірох[4]), а то тéльо знак бул тóті пýльґіре, йак тéрас соціяльісті; і то знак, цо ґóдна буц бýна у орсáґу[5])! І тóті льýдзе ше найбáржéй пóнадзелі; Мадьáре сцéлі, да máйу свóйо прáво, а Ráці[6]) заш сцéлі, да máйу свóйо прáво. Та пó тім йидні другíх білі. Вéцка прішла Рáцом Сервійа у пóмоц, Сервійáньи[7]). Пéрше прішлі до Тітельу[8]) і аж до Сентомáшу[9]). Мáдьаре білі на Сервійáнцох і на Рáцох, да йіх мóжу вóнка вігнац зо Сентомáшу; на йіх ньи мóглі вігнац. Кіша ґенерáль он йи розлýпал Сентóмаш і цо бýло там вóйско на Сентомáшу сéрпске, он шіцкіх, роспáшел, мушéлі сцéкац. Вéцка йак пóýсцекалі гет отáмац[10]) Ráці і Сервійáнці, а Мадьáре за ньíма: кóтрого дзе ўлáпелі, там го забíлі. Мáдьарі Рáцох позабівáлі, а Ráці Мáдьарох. Кид ўлапáлі Мадьáре сéрпского пóпа, та му шіцку бráду вітаргалі, байýсі[11]). То ту бýло у Киреcтýре так сом відзел, гі вас. А Ráці ше гньівалі, же Мáдьарі так рóбелі з йіх пóпом: а вóні кид ўлапéлі мадьáрского пóпа, та го ўлапéлі за вáйца, та крущéлі го, аж мýшел умрец. А вéцка Сéрбі прéмоглі заш Мадьáрох, моцньíйші бýлі Сéрбі. Кит ше да йидéн

---

[1]) села; [2]) границю; [3]) революция; [4]) революціонерів, повстанців; [5]) краю; [6]) Серби з Угорщини; [7]) Серби з королівства; [8]) місто; [9]) село; [10]) звідти; [11]) вуси.

Ма́дьар скріп, а ньи мо́глі го на́йсц, — а во́ні ше кри́лі до сла́мох — та Се́рбі то́ту сла́му запальи́лі, та так на́шлі. Кид ўлапе́лі Мадьа́ра, та му реме́ні дра́лі зос хріпта, а так заш і́сто кид Ма́дьарі пре́ўладалі, так і́сто робе́лі зос Сербльіном. І во́ні йіх так кру́целі і ре́залі йім реме́ньі. Ішче́ Мадьа́рі ўлапе́лі Се́рбльіна, та го руцелі до о́гньа, та там го́рел жіві. І одбера́лі од ньіх, цо ма́лі у лію́ньіцох, пожію́льиньи. жіто, хльип, ома́сту то шіцко од ньіх забра́лі; хіжі йім попальи́лі; кид дзе́цко на́йшлі у кольіскі ма́лке та го так ўжа́лі на байне́ті, та го пребілі. До-во́д[1]) ньи прішол ру́скі цар у по́моц на́шому, за пулдру́га[2]) ро́ка так ше преганьа́лі, білі. Аж йак прішол ру́скі цар на́шому царо́ві у по́моц і Мадьа́рох опкольи́лі доокола, ру́ске во́йско, у Ара́ду, аш те́ді Ма́дьар ўсцекнул зо шіцкім. І ве́цка ше бу́на уцішела.

В Бачці земля чорна, урожайна; вродить ся на ній всьо, що посіяти. Хто має її подостатком, той може жити дуже добре і хорошо. Що так є, се побачить від разу, хто лиш зайде до якого села Бачванського. Та нас тут інтересують лишень руські оселі, тож про них буде мова.

Руські хати будовані всі на оден лад. Вони просторі, мають досить сьвітла, бо вікна не малі, а покриті найбільше соломою. Трафляють ся однакож подекуди дахи також очеретяні і черепяні. Кожда руська хата стоїть звернена фронтом на подвірє, а одним боком на улицю так, що одно вікно або два виходять все на улицю. Хата складає ся з двох кімнат і з „прікльита“. „Прікльит“ стоїть в місци наших сіней, однакож півтора, до двох разів ширший, вибілений і закритий в верху так, що має подібно стелю, як і кімната. Найбільше уживають його в літі: там сплять тоді, їдять і т. др. Кімната, що від прікльита йде дальше на подвірє, служить за пекарню; в ній варять і печуть, а в зимі сплять. Тому стоїть в ній також велика піч з бовдуром. Кімната, що від прікльита йде на улицю, служить за гостинну. Вона красно прибрана, тому і дуже часто виложена підлогою. Стіни, з виїмкою прікльитної, завішані образами, між котрими є дуже много мальованих на шклї, розуміє ся так зручно, що особу не підписану трудно було би й розпізнати, що то за особа. Поміж і попід образи позавішувані тарельці різної величини — много їх є особливо в прікльиті — а подекуди і з паперу повироблювані

[1]) доки; [2]) півтора.

"пташки", повкладані часом в скорупу яєць. Коло вікон з надвору висять віконниці, помальовані на темно, звичайно темно-зелено, в середині знов заслони з кольорового перкалю. Такі самі заслони висять і при дверех так комнатних, як прікльітних. При тамошнім підсоню заслони такі дуже практичні і потрібні. Коли в літї горячо, в комнатї замикає ся віконниці і спускає заслони, через що робить ся там приємний холод. В кождій такій гостинній кімнатї містить ся ще одна, дві лавки, стіл накритий з верха гарним, бавовняним, але власного виробу покривалом, званим „партком", пара крісел і два високі ліжка, заложені перинами і подушками, поприкривані гарними простиралами. Дуже часто хати мальовані, рідше кімнатним малярем, частїйше самими жонами. Кожда хата має від фронту (від подвіря) ґанок; ґанок той однакож не такий, як у нас, що звичайно вузенький, збудований просто головних, входових дверий, але тягне ся на цїлу довжину хати і має свої власні двері в мурі, що виходять на улицю. Його звуть там: „конї". „Конї" також помальований, але лиш руками жон. На подвірю містять ся ще кромі хати стайні, люпи, комора, пивниця і студня. Зо студень тих звичайно не пють воду, лиш напувають товар. Від улиці кожде обістя є відмуроване цеглами. В мурі стоїть лише одна брама для в'їзду возом, а друга мала для входу. Майже на кождім подвірю посажено кілька деревець, звичайно яблінок, грушок, морв або сливок. Садів в руських оселях є мало в Бачцї, за те в Сримі є їх досить. Срим до недавна славив ся своїм вином; — від кількох літ винищила там, як і в цїлій майже Угорщинї, винниці фільоксера, а люди мусять тепер виховувати нові винниці, защеплені на американській лозї; тепер славить ся він своїми сливками, великими, з малою кісточкою і незвичайно солодкими. Подекуди коло хат подибують ся також пасїки, але їх нема тілько, кілько могло би бути. Видно, що люди ще не випрактикували, що на пчолах можна добре заробити. За те займають ся там чим иньшим, чого в нас нема, а то шовківництвом.

Коли йдемо через тамошні села, відразу вдарить нас величезна маса морвових дерев. Всї улиці висаджені ними. Гадав би хто, що вони не мають практичної цїли. Але ні. Їх листєм годують шовківниці. Найлїпше можна то пізнати, коли прийдеш до села тодї, коли шовківниці в видї гусениць пожерають велику масу листя маючи в короткім часї заснувати ся: всї дерева тодї обшморгані, ані одного листочка на них не побачиш!

Коло шовківниць захід не великий, а треває оден місяць і то тоді, коли нема великої праці в полі, бо перед самими жнивами. Кождий, хто хоче шовківниці годувати, зголошує ся до одного чи двох людий, що мають у себе шовківничі яєчка, побрані з фабрики. Там дістає їх звичайно тілько, що містить ся в наперсток. Приносить до дому і кладе їх на папір на столі. По якомусь часі, коли виколють ся гусінички, робить ся в хаті подра (полиці з лавками від підлоги аж до стелі) і кладе ся на них звичайно кукурудзяну, по тім розкладає ся гусінички в ріжні місця так, щоби вони мали досить вільного місця і починають їх годувати. З початку їдять вони мало листя; як ростуть, їдять що раз більше, коли ж мають заснувати ся, тоді їдять найбільше. Головна отже робота коло гусіниць — шморгати листя і годувати їх. Коли заснують ся, робота з ними скінчена. Тоді везуть їх до фабрики, де відбирають і платять за них відповідно до ваги. Таким чином може собі не оден біднійший чоловік заробити легко коло 30 зр. Фабрика шовку є у Новім Садї. Вона виховує мотилів і роздає яєчка. Варто було би, щоби і в нас люди заняли ся тим. На се треба лишень теплої хати та морвових дерев.

Одно дуже прикро відчуває ся в Бачці — а то брак лісів. Куди глянеш там, не ввидиш нїчого лиш поле і поле. Вправдї люди зжили ся вже з тим; вони палють так добре соломою, як ми дровами. Соломою напалюють в зимі, щоби гріти ся; соломою напалюють на хлїб і т. д. Біднійші, коли вийде їм солома, ходять по полі і микають коріня з кукурудзянки, сушать його і палють. І то навіть дуже вдоволені з такого палива! У нас приходить також до подібного, хоть колись Галичина славила ся своїми лісами.

Господарку ведуть в Бачці не так примітивно як у нас; там кожда важнійша робота відбуває ся машинами; машиною сіють, машиною молотять, машиною лущать кукурудзу і т. д. Села всюди великі; на одно село припадає звичайно до вісїм молотілень. Коли покінчуть ся жнива, виїздять машини на поля і стоять доти, доки всьо не помолотять. Наперед помолотять збіже біднійших людий, що чекають нового хлїба, а особливо тих, що робили за сніп. Властитель чи властителї машини — бо машину купує там оден або спілка — молотять собі на останку. Головний продукт господарський в Бачці, то пшениця, звана там „жито“ (наше жито зве ся „раж“). Її сіють найбільше і коли

вона вродить ся, то вже рік добрий на урожай. Крім пшениці сіють досить вівса, ячменю (йарец) і кукурудзи. Жита (раж) сіють лиш дуже мало, а і то самі його не їдять лиш дають коньом. Дуже много сіють ще конопель, котрі жони потому в зимі прядуть на куделях, що мають колїсчата, ногами впроваджувані в рух, — а як спрядуть, то самі на кроснах ткають. Полотно робють тоненьке і дуже біле. Дуже много уживають тепер до тканя бавовни, котру або перетикають з конопельними ниткамл, або і чисту вироблять. Взагалї видно у руських кольонистів Бачванських велику любов до краси, чистоти і порядку; се й відріжнює їх найбільше від карпатських Русинів. Може бути що тої любови набрали ся вони від Нїмцїв, а по части й від Мадярів, що також люблють у всїм чистоту і порядок. — Ярину садять таку як і в нас; мають однакож ще і дещо друге, чого у нас нема, пр. паприка, кавуни, мельони, тикви і т. др.

Як не мають лїсів, так само не мають там і доброї води до питя. Воду тут чути землею, тому й не можна її пити. Тамошні Русини надолужують собі її за те вином. Вино дешеве, а многі мають свої винницї, тож і не жалують собі його. В останнїх роках пють меньше в наслїдок винищеня винниць, але все більше, як в нас пє його хоть хто.

Замітне се, що наші поселенцї беруть ся дуже радо до ремісла і торговлї. Між нимн суть руські кравцї, шевцї, ковалї, слюсарі, столярі, голярі, склепарі і другі. Русини сидять по кормах, Русини торгують деревом, вином, мішаними товарами. Се добрий знак, бо ремїслом і торговлею стануть вони економічно сильні, а тодї й не так легко піде денаціоналїзация. В Керестурі є навіть ремісниче товариство, до котрого належить велике число членів і хоч не давно заложене, то розвиває ся дуже красно. Належить тут також і се зазначити, що тепер заложено в Керестурі хор, котрий мав я нагоду почути і мушу сказати, що находять ся в нїм дуже красні голоси, хоть відразу можна пізнати, що вони ще дуже мало вишколені. Хор мішаний і входять до нього: мужчини, женщини, дївчата і дїти.

Рогата худоба в Бачцї належить до угорської раси, що визначає ся довгими рогами і білою мастю. Особливо воли мають величезні, довгі роги, як руки дорослого чоловіка. Коли вони красно позагинані, то справдї дуже красно виглядають. У коров меньші трохи роги, але все довші, як у наших волів. Крім рогатої худоби тримають Бачванські Русини ще коні, вівцї

і свині. Коні великого росту, сильні і незвичайно красні. Таких коний у нас не тримає жаден мужик, хоч і як був би богатий. Заможнійші мають їх і по чотири парі: другі мають по дві, по одній. Хто має мало землі, той не тримає коний; лиш дуже рідко трапляє ся, що оден-другий годує коні і їздить ними по заробках. Се й виплачує ся йому часто, а особливо в літі, коли треба много і возів і робітників. Сим відріжняють ся Бачванські Русини від наших; у нас не оден має два-три морґи землі і вже купує собі коні; розуміє ся, що коні ті відповідні до його заможности: добрий хлопець як їмив би коня попід сили, то певно перевернув би... Овець тримають значне число, але всї вони лиш білі. Дуже много годують свиний і то анї не в порівнаню з Ґаличанами. Є такі ґазди, що годують їх і по 100 штук, головно кукурудзою; коли свині вже товсті, тодї висилають їх просто желїзницею до більшого міста і продають. Завозять їх також до Відня. Але й самі Русини консумують велике число свиний. Кождий заможнійший ґазда їсть що дня мясо, а паприкована солонина є неминучою перекускою. Пересїчно потрібує ґазда три свині на рік для свого ужитку, є і такі, що потрібують їх більше, є такі, що меньше, а є й такі, що зовсїм мяса не їдять, як і в нас, про що ще дальше буде мова. Найулюбленїйшою потравою Бачванських Русинів є паприґаш — покраяне на куски свиняче мясо, сильно напаприковане, що не звиклому до нього чоловікови аж рот розриває — та солонина, особливо припікувана в огни на рожнї так, що горячий товщ з неї сливає і капає на підставлений хлїб.

Бачванські Русини люблять в загалї добре жити; віджившлюють ся добре, а і від питя не відтягають ся. Піяків однакож в нашім значінню слова мало між ними надибає ся. Наслїдком доброго житя можна там побачити дуже много людей, котрих обєм в двоє переходить обєм пересїчного Галицького Русина. Що до заможности поодиноких ґаздів, то дат не маю — там взагалї про всякі дати трудно — але загально сказавши, стан материяльний Русинів представляє ся добре. Ґаздівст, що коштують 5000 до 15000 можна в Бачцї найти много. Не рідко можна найти і таких ґаздів, котрих майно виносить 50000 до 80000 зл. Але як всюди так і там не може обійти ся без бідних людей. Стан материяльний останнїх представлював ся ще лїпше перед чотирма роками, особливо в Керестурі: там була величезна толока (йараш), на котрій кождий міг пасти, що хотїв. Маючи пасовиско міг і біднїйший чоловік, що жив в комірнім, тримати собі скорше

корову, коня або який дріб. бо в кождім часї мав де тото випустити. Перед чотирма роками розділено толоку між поодиноких ґаздів; при тім, хто мав хоть троха землї, дістав її ще й з толоки; хтож не мав нїчо, жив в комірнї, той і з толоки нїчо не дістав. Прийшло до того, що бідний не міг навіть курки тримати, бо не мала де вийти; зайде на чужу землю, властитель землї злапає і каже викупити її в себе. Через те прийшло страшно гірко жити бідним людям, особливо коли зважимо ще, що цїлу зиму там нема майже жадного зарібку; коли отже хто не має свого хлїба, а заробити не має де, приходить ся з голоду загибати. По сім зовсїм будуть зрозумілі дальші тексти, в котрих розказує ся про нужду між бідними людьми. Не можна замовчати ту і сього, як заможні ґазди використовують там зарібників. Не говорю вже про се, що коли дають бідним у себе робити, то за дванайцятий сніп, а кукурудзу за четвертий шульок, але даючи їм у себе роботу, домагають ся ще й дарем-щини. Коли бідний хоче робити кукурудзу у заможного, мусить йому за „вигоду“ чотири дни безплатно робити і три золоті ще доплатити; коли хоче пшеницю косити, мусить знов зобовязати ся два дни за дармо ґазді робити. Наслїдком такого використування зарібників був сегорічний стрейк аґрарний в полудневій Угорщинї. Головними його моторами були сербські і мадярські социяльїсти. Вони перші вказали на використуване зарібників і завізвали їх до стрейку. Відголоси того стрейку появили ся також між Русинами, але лишень в Керестурі і то ось з якої причини.

Мадярський уряд як много видає на годівлю шовківниць, так само підпомагає управу ризу. В околицях, що мають близько много води, подавав він великі обшари землї людям, обізнаним з управою ризу на те, щоби його управлювали. Через Керестур переходить канал Франц Йосифа, що лучить канал Франца з Дунайом (в Новім Садї канал Франца лучить Тису з Дунайом). З нього дуже легко пускати воду реґулярно на поля засїяні ризом — риж росте в водї — а в потребі випускати її. Тож над ним лежить більше число ланів засїяних ризом. В Керестурі і близько Керестура є три такі лани. Кождий лан потрібує від весни до осени, відколи посїє ся риж, доки не збере ся, до 800 робітників денно. Всї бідні люди йшли отже на ризове поле на роботу так з Керестура, як і з сусїдних сїл. Колижбо платню там дуже лиху давали, хоч робота коло ризу

не дуже приємна, бо цілий день мусить чоловік як жаба хлянати ся по воді і то без огляду на те, яке повітре на дворі. Робітники, чи то робітниці, бо коло рижу працюють майже виключно женщини, поучені соціяльістами постановили зажадати підвисшеня платні, а в разї відмови почати стрейк. Як подумали, так зробили. Підвисшеня платнї відмовлено їм, вони почали стрейк. Стрейк був би повів ся зовсім добре, коли би не те, що многі робітниці показали ся не солїдарними і вийшли на роботу. Були то майже самі заможнїйші робітниці, що не маючи в дома пильної роботи, повиходили на лан робити, аби собі заробити гроший, та покупувати красне платя. Вони не робили на житя, тож їм виставала кожда платня, навіть мала; котріж мусїли робити і на платя, і на житя, тим очевидно було платнї за мало. Робота отже хоть поволїйше, йшла дальше; робітниці мусїли вернути до роботи без підвисшеня платнї, а лише те одно вимогли на властителю, що місто двонедільної виплати, почав їм виплачувати гроші що тижня. Щобиж стрейк більше не повторював ся, заведено роботу гуртом на поли. Визначено, що за таку а таку часть землї з рижом заплатить ся тілько а тілько, коли буде оброблений, а робітниці, що будуть там робити, поділять ся зиском. Поділ такий був би добрий, коли би знов не штучки. Богатїйші зарібниці повибирали зараз у себе, що котра мала, яйця, масло, кури і удали ся з ними до наставників над роботою. Сї діставши хабаря придїлили тим, що їх обдарували, такі части поля, коло котрих було меньше, а другим коло котрих було більше роботи. По сім вийшло так: богатші меньше робили, а дістали більшу платню, бо могли більше землї в рівнім часї обробити; бідні, що не поприносили хабарів, робили більше, а плату дістали меньшу. І знов остало ся по давному: економічно сильнїйші використовують економічно слабших і на дальше.

Друга проба стрейку відбула ся при громадськім домі. В Керестурі будують новий громадський дім, де має містити ся канцелярия, мешкати писар і т. д. Будову взяв на себе якийсь чужий майстер не Русин і спровадив з собою чужих робітників. Керестурці візвали чужих, щоб зажадали підвисшеня платнї, аби не робили їм конкуренції працюючи за меньшу від них плату. Тоті не схотїли. Тодї Керестурці змусили майстра відпустити чужих робітників, а прийняти їх і заплатити тілько, кілько вони бажали. Бути може, що сильний соціяльістичний рух, який тепер проявив ся в полудневій Угорщинї, положить конець впискуваню зарібників і штучкам, які при тім дїють ся.

Для ілюстрації життя наших руських бідаків в Бачці, наводжу ту оповіданя записані на місци з уст таких же заробників; перше записане в Коцурі, всі иньші в Керестурі.

1. Здирства над бідними.

У нас у Бач-Бодрóгу варме́дьі[1]) барз нас пріціскáйу нанóве. Мі худóбні льудзе, хтóрі ньи мáме вéльо жéмі, мі барс цéшко жийúме, а тóті богáті ґаздóве, тім барз дóбре у ньиншáйших[2]) рóкох; бо мі худóбні мýшіме у ґаздох робіц, мýшіме óд ньіх брац кукуріцу зо штвартóго і мушіме йім і одрабóйац двá трі дньі, цо нáм дáльі з ріcу кóшіц з дванастóго і мушіме йім тлáчіц[3]) і повóжіц до брáдла[4]). Йист і такі, цо вéжме худóбні робіц ґаздóві о свóйім кóсту[5]); йист і такі, цó йіх ґазда костíра[6]). Мі, цо робéлі у рóкуézер[7]) óсем сто дзеведзéшат седмóго, нас ґазда костíрал, дóк сме у нього робéлі. Кáжді дзéнь сме мáлі палúнкі[8]) вéльо раз дáл нам і віна і дóбре нас віплáцел. Йист і такі найвéцей, цó ше судзéлі у солґабірóва[9]), цó йім ньйсце дац тéльо, йак пойиндáлі[10]). Хтóрі худóбні[11]) ма трóйо-штвéро дзéці, тот сéґінь[12]) ньúма хльúба áньі до крачýна[13]) гóч бі робéл кáжді дзень. Йист, цо нóйду на салáші[14]), рóк два кид уж віслýжа, хльúба ньи мáйу. Прáўда, хтóрі ньúма жем, áньі хíжу, áньі краль од ньóго ньи пíта[15]) ньúйáку плáцу, льим йúдно пітáйу: камéну драгу. Мóже буц то краль áньі ньи зна за то. Мі áньі ньи мáме камéну драгу; ту от каждóго пітáйу, же мýші плáціц гоч йáкі худóбні. Мі ше уш тужéлі[16]) і поносовáлі[17]) і гваре́льісме, же ньи дáме, а валáлці[18]) нóшльу еґзеквéнта і побéре óд нас загláўкі[19]) льибо перíну. Вóні ньи дзбáйу гоч худóбна жéна плáче і наріка, йім то áньі ньи бріґа[20]), льим прíдзе еґзéквент до хíжі з йúднім ешкýтом[21]) і йúден кíшбіроў[22]) і йúден полúцай. Еґзéквент скрічі: Бéрце перíчу а кíшбіроў мýші брац, бó вон слýга, мýші пáна свойóго слýхац. А жéна плáче, рýкі лáме, же за дáрмо мýші плáціц; худóбному ньи трéба камéну драгу, бо кид ідзе на робóту, та ньи сце ісц по камéньу.

---

[1]) комітаті; [2]) нинішних; [3]) молотити; [4]) стерти; [5]) на свої ґрі; пор. нім. Kost; [6]) дає їсти; [7]) тисяч; [8]) горівки; [9]) судії; [10]) згодили ся; [11]) бідний; [12]) сарака-бідака; [13]) різдва; [14]) в Галичині: на фільварок; [15]) домагає ся; [16]) жалували; [17]) скаржили; [18]) радні; [19]) подушки; [20]) жура; [21]) радних; [22]) присяжних.

а́льи по же́мі, бо́ бі бочко́рі по́драл. Кит прідзе йи́шень, по́чньу брац по́пом, по́чньу брац дзійако́ві, маґістром[1]) і льу́дзе худо́бньі ньи ма́йу о́ткаль[2]), да да́йу жіта[3]), кит са́мі жітно́го хльи́ба ньи йи́дза а́ньі ў льи́це, кид ро́бйа. А у жімі ньи́ма до пе́ца, ньи́ма капу́сті, ньи́ма а́ньі кро́мплы[4]). А дзе́ці то ньи зна́йу, же́ то ньит. Пла́чу і піта́йу, а то барз брітко, ки́д уж дзійак льи́бо пано́цец ньи енґиду́йу[5]) худо́бному чловеко́ві. Ешчі йист ста́рі і ньи мо́же заро́біц се́бе, а пано́цец по́шльи еґзеквéнта, най бе́ре, цо на́йдзе у́ ньго. Еґзе́квент за пеньи́жі по́йдзе, а́льи цо гуто́рйа[6]) то́ті худо́бні льу́дзе? Чло́век на робо́ті, а же́на з дзе́цмі до́ма, ньи́ма йім хто зо́мльиц, да́ ше го́ льим хльи́ба найи́дза. А пано́цец піта сво́йо: кид ньи́ даш жіто, йа кукуріцу ньи́ сцем. Кит кукуріцу мі даш, да́й мі два́ рас те́льо йак жіта, бо іншак ньи прімем. Ве́льо льу́дзе ла́йу[7]), преклыіна́йу пано́ца, же́бі то ньи муше́ло буц. І пано́цец мо́же відзіц і знац, же хто мо́же йо́му дац, льи́бо ньи мо́же. Йи́ст і та́кі ве́льо па́рі, цо Ру́сін ўжал рімокатольі́чку і рімскі пано́цец піта от сво́йий полпа́рі, а ру́скі піта ца́льи, же́бі пла́цел, йак Ру́сін пла́ці, ки́д ма же́ну ру́ску. Ньи́ сце енґидо́вац, тот чло́век, хто́рі ма катольі́чку, му́ші пла́ціц, двох пано́цох і двох дзійа́кох. Піта́йу од ньо́го ца́лу пла́цу і до шко́лі. Вон кит пораху́йи шіцко, цо ма́ пла́ціц, ньи го́дзен ґоч до́раз у́мре. Ки́т ше ньи змілуйи ньіхто нат худо́бнім чловéком, так це́шко жіц у́ нас же ба́ржей ньи́мож. Ве́льо льу́дзе йист, цо ма́льі да́цо, а те́раз ньи ма́йу ньіч. Ешчі і те́раз о́д ньіх піта́йу, ньи енґиду́йу док льим на се́бе ма оста́тньі сво́йо шма́ті. Ньи́ дзбал бі, го́ч бі му ўжа́льі же́ну і дзе́ці.

2. *Пісні про поділ толоки.*

а.

А кид у Купу́ре йа́раш помера́лі,
Сму́тно йіх дзіўча́тка до́раз зашнева́лі.
Кид у Киресту́ре йа́раш помера́йу,
До́рас ко́ньі, кра́ві, льу́дзе попреда́йу.
Ньи пра́ўме мі, льу́дзе, ньи пра́ўме сала́ші,
Бо́ нас ка́жда хма́ра ўше до́му отпла́ші.
Цо йа му́чньи о́рал і наскла́дал, ско́шел і загра́бал,
А Ілі́йа прішол та зоз вітром за́брал.
Дзе же ві, реґру́ті, шіцкі ше збіра́йце,

---

[1]) учителям; [2]) звідки; [3]) пшениці; [4]) бараболї; [5]) попускають; [6]) кажуть; [7]) кленуть; [8]) толоку.

Та ві нам тіх панох ге́тка отпора́йце.
Набе́рце реґру́ті цеглі до рука́вох,
Бійце енджельі́рох[1]). бійце по́верх гла́вох.
Уш пред на́шу кра́ву бу́ду пра́зні йа́шльа;
Ньи пре́даш ті, же́но, ньі́ґда ве́цей ма́сла.
Віжень штірі швіньі до пу́стей дольі́ні:
Ньи на́йиш ше, же́но. зоз дзе́цмі сланьі́ні[2]).
Кріча же́ні, кріча, ба́рс су погньіва́ні,
Же чом енжельі́ре йа́раш помера́лі.

б.

Ві худо́бні же́ні, чо́мсце так плака́лі,
Кид нам енджельі́ре йа́раш помера́лі?
Ві худо́бні жені, ві мірні будзе́це,
Гу́скі на наш йа́раш го́ньіц ньи будзе́це.
Худо́бні маце́рі го́рко заплака́лі:
Штірі льи́бо пейц худо́бні маце́рі дзіу́кі одава́ме,
Дзе́ же мі вежньи́ме пірйа до періні?
Ґаздіньа му́дро гуто́рі:
У́сіц сво́йий дзіу́кі пльи́ві до періні!
Ша во́на ше вішпі, кит прідзе з надньі́ці[3]).
Худо́бні маце́рі, цо ро́біц будзе́ме?
О́здаль[4]) зо свойі́ма худобні́ма дзе́цмі од гла́ду помре́ме?
Ньи да́йу нам пу́шчіц кра́ву до йара́шу;
Нем са́бат[5]) нам пу́шчіц да нам гу́скі нашу;
Гу́скі залогу́йу[6]) худо́бнім маце́ром.
Кит худо́бна мац гу́скі ньи отпла́ці,
Прідзе йий еґзе́квент, ста́ньи йий ґу дзве́ром.

в.

Ста́рі Па́лко[7]) і Ґарґа́йі
Во́ні йа́раш помера́лі.
А тот Пу́лькаш ста́рі, шіві,
З йарашом ше чом ньи змірі?
Пла́ньчак Фе́рко, су́шет Бо́чді,
До Зомбо́ра[8]) у́ йи́дно по́шлі.
По́шлі во́ні до варме́дьі[9]):
Па́ньи, па́ньи, цо чекаце,
Же нам йа́раш ньи мера́це?
А тот йіх пан бістату́йи,
Е́зер стрі́бла віпіту́йи.
Прі́шлі во́ні до Зомбора́,

---

[1]) інжинїрів; [2]) найулюбленїйша їда Бачванських Русинів — то солонина з хлїбом припікана на огни, або і паприкована; [3]) з поденьщини; [4]) хиба; [5]) не можна; [6]) заганяють; [7]) Павло Віславський, ґавда; [8]) Зомбор — голов. місто Бач Бодроґу; там є окружний суд; [9]) управа повітова.

Пóшлі прóсто до бірóва.
Біроў-ґазда! дóбре бýдзе?
Бýдзе йáраш померáні,
Éзер стрíбла зактевáлі!
Біроў нá то отповéда:
Бýл ту ўчера солґабіроў,
Пітал ше, дзе же біроў.
Пóслал пó нас кішбірова,
Бýдзе йáраш наш óздаль Бóг да.
То ґаздóве нýжду мáлі,
Йáґбі йáраш цо найскóрей померáлі.
Уш прівéдлі енджельíра,
Да йім жем покласíра:
Та най тéрас худопшчíна[1])
Зоз нас шпíва.

3. Як стало тяжко жити бідним по роздїлї толоки:

Трі штірі рóкі так ше у Кирестýрі стáло: бýло худóбі[2]) досц, вецей ньи требáло; а од киді йáраш ґаздóве змерáлі, та худóбу до нýжді до бріґі аж тéраз нагнáлі: Бо худóбні члóвек най ньи тріма крáву; худóбней мацéрі дзéці за мльйко ньи знáйу; худóбна мац і óцец кит сцу удзéльіц свóйім дзéцом мéска або сланьíні, мýша ше остáрац, йáкбі цéшко дáґдзе у ґáзді одробéлі. Ґáзда отповéда пішно худобнóму: Пóшльі дзéці слýжіц аж до Варадíна, ньи мýшіш йіх рáньіц[3]), та ці мéньша бріґа. Йист худóбні льýдзе, цо ше худóбні волáйу, по два дньі, по трі дньі дзéцом хльйба ньи мáйу; кит ше прітрáфі задіжджéна хвíльа[4]), ньи мáйу дзéці хльйба льим хтóре сéбе на дрáже од ґаздóўскіх дзéцох піта. Пóйдзе худобнá-мац до ґáзді ше мóдльіц: Дáйце мі, дáйце го льим дáкус крóмпльі, най дзéці накáрмім, прíдзем вам одрóбіц. Ґаздíньа отповéда: чі дам, чі ньи дам, бо мі швíньі мáме та і крóмпльі подавáме. Худобнá-мац барс ше росплакáла: а ві швíньом крóмпльі льим отрімуййце, а йа дзéшец льйбо вéцей рóкі швíньу ньи заклáла, крáву ньи доййла, мóйа дзíўка найстáрша штернац рóчна у мóйий худóбней, у жедльáрскей[5]) хіжі, мльйко áньі ньи відзéла, аньі свóйо млáде ýста прі мньи ньи змасцéла. Прідземе з надньíці, та ше огльадáме, кукурічні хльйбік з вóду польівáме. Йак ше навечерáме, та спац польігáме, бо ґáзда накáзал, да барз дóдньа на надньíцу понагльáме,

[1]) бідаки; [2]) бідноті; [3]) годувати; [4]) слота; [5]) комірницькій.

од двох, от трох го́дзін худо́ба става́ме, до о́сем, до дзе́вец вечáра робіме. Кит прідзе віплаца́нка[1]) бога́ті дзіўкі кріча: мі, па́ньи, а льйбо ішпа́ньи, мі вам за пол пла́ці ту́ньше ро́біц прідзе́ме; а худо́бні дзіўкі і зоз мацера́мі на́зад до́му попріхо́дза, бо бога́ті дзіўкі на надньіцу хо́дза, а худо́бні і жедльа́рскі (цо ньи майу сво́йу хіжу) дзіўкі до́ма ньіч роботі ньи майу; там дзе ше́дза пот кірійу[2]), а́ньі фала́тка[3]) же́мі ньи ма́йу, же́бі да́цо садзе́лі, а льйбо опльйлі. Цо же те́ді ужі́вац майу? Альи йім так тре́ба, льим кукурічно́го хльйба, бо го ґа́зда ньи сану́йи[4]), а́ньі му ньіч ньйда. Йист та́кі оцо́ве і та́кі маце́рі, му́ша хо́дзіц бо́сі і о тва́рдей жімі.

4. *Подїл толоки і скривдженя бідних.*

Бул Кирестýрскі йа́раш ве́лькі, ро́створені, дзе мо́глі пасц трі е́зрі ста́тку рогато́го, а мо́глі пасц до пейц сто а́бо і ве́цей ко́ньі. Пу́шчал ґа́зда, ке́льо сцел, пу́шчал і худо́бні, ке́льо мал, бо у худобно́го ше ньи находзе́ло ве́цей, йи́ден по́длі конь і йи́дна ма́ла кра́ва; то худо́бнім ба́-арз бу́ло до́бре і льи́хко, бо дочека́ла худо́бна мац зо свойі́ма дзе́цмі кра́ву ве́чар з ве́льку радо́сцу. Пріньи́сла йім кра́ва мльи́ка, то ше йім льубе́ло, бо ше до́бре навечера́лі. По́шол худо́бні о́цец на йа́раш по сво́його ко́ньа; прівéзол го до́му, ўжал мех с кукурі́цу а́бо з йа́рцом[5]), по́шол до сува́чу[6]) (мльіньіці), зо́мльил, прі́шол до́му, одве́зол ко́ньа на йа́раш на па́шу; же́на напе́кла хльи́ба, а мльи́ка ма́лі, відзе́ло ше йім же су барз бога́ті; льихче́йше бу́ло да́кус заро́біц і купе́лі швіньу, да́кус укарме́лі, ма́лі по́кус і ме́са. Да́кус пеньи́жі заробе́лі, цо отплаце́лі кірійу; да́кус пеньи́жі заробе́лі, ку́пел о́цец шіцкім дзе́цом по дайа́кий жіму́шньий шма́ткі[7]); ньи поносова́ла ше худо́ба, бо ше йім відзе́ло до́бре. Йак ше йім те́рас ста́ло пред дво́ма льйбо тро́ма рока́мі? Кид бога́ті ґа́зда завідзел худобно́му чловéку, же вон ма свойо́го ко́ньа, та се́бе на́-ньім зме́льи і одньи́ше ше на ко́чу зо свойі́ма дзе́цмі на по́льо, та йи ньи уморе́ні; поскла́да сво́йо ства́рі зос ко́ча, та зо же́ну ро́бі, а дзе́ці ко́ньа па́шу на орсацкей[8]) дра́гі, а́бо на йара́шу. Поча́лі ше ґаздо́ве схо́дзіц до варо́ского до́му, дзень за́ дньом, доґ ньи наўлада́лі, да ше йа́раш поме́ра, бо і худо́ба,

---

[1]) виплата; [2]) в комірнім; [3]) кусника; [4]) жалує; [5]) ячменем; [6]) млина, де меле ся кіньми; [7]) одежинї; [8]) краєвій.

і во́ні ше сходзе́лі, да ше йа́раш ньи ме́ра, бо і на́ші дзе́ці сцу ме́са і млы́ка і нам тре́ба гу́скі. і на́шім дзе́цом тре́ба пірйа до періні. Ста́ло йи́ден рок, ста́ло; ньи мо́глі ґаздо́ве це́рніц, же худо́бні трима́йу гу́скі і ко́ньі і кра́ві. Зішлі ше ве́цей і ве́цей раз, док ше те́льо напіса́лі, цо премо́глі худо́бу. Ходзе́лі до Зомбо́ра, ходзе́лі до Ку́лі, прішол тот час, же ґаздо́ве доста́лі пра́во, же мо́жу йа́раш поме́рац, та і ужац. Вибубнова́но у Кирестуре, же ше йа́раш зме́ра, ко́му ше ньи льубі най ту́жі[1]) до па́ньства; а худо́бні чло́век ньи мо́же до па́ньства ту́жіц, кид ныма ныч, бо хто́рі ма сво́йу хіжу, то́му ку́шчік йара́шу оддзе́льа, а хто́рі чло́век ныма хіжу, а ма пеце́ро або седме́ро а найве́цей і дзевеце́ро дзе́ці, тот ньи мо́же уш те́раз ны́ч, льим по́йдзе на ва́лал та ше пита бірові, льибо пано́ві ноўтарушо́ві[2]): чі то па́ньи наісце[3]) йа́раш змерайу? На то отпове́да бірой, або пан ноўта́руш: наісце змерайу. Тот худо́бні чло́век пла́че у варо́скім до́му: та цо же йа бу́дзем те́раз ро́біц? Дзе же пу́шчім ко́ньа і кра́ву і гу́скі? Уўйа́нще до хлыва, та будзе́це ка́рміц. На то отпове́да худо́бні чло́век с пла́чом: Па́ньи і ві бірой ґа́здо! йа кра́ву уўйа́жем до хлыва хто же йий да йисц, кид йа по́йдзем на сво́йім худо́бнім конько́ві на по́льо, а мньи ньи шльибо́дно ко́ньа пу́шчец ныґдзе да на́ше? Прійа́жем і ко́ньа, та го відзім, же прі ко́чу гла́дні сто́лі, а льим му дам дайа́кий сла́мі та і во́ді. Альи кра́ва до́ма ньи мо́же стац, бо йий ньи да ныхто ны́ч. Альи ішче кра́ва бу́дзе стац гла́дна, бо йий уўйаза́на, а́льи гу́скі ньи уўйа́жем, бо ньи-мош поўйізац; ньи за́прем до хлыва, бо хлыў ныма́м а ґа́зда мі ный да. На то отповеда́йу ґаздо́ве цо су, йак аўшузі[4]): трима́йце се́бе гу́скі на дво́ре. На то отпове́да худо́бні чло́век, а́льи уж барс пла́че: ньи мо́жем на дво́ре гускі трима́ц, бо ґа́зда ньи сце на двор гу́скі, кит пу́шчім на дра́гу, та по́йду на йа́раш, вежныйце йіх до залогу. На то отповеда́йу ґаздо́ве: А ті гу́скі пре́дай, о́ддлож пеныйжі до кіше́ны, бу́дзеш мірні. Так худо́бні муше́лі потама́ньіц (попре́дац) сво́йо кра́ві, сво́йо гу́скі, бо ньи ма́йу дзе насц. А бога́ті ґа́зда ма трі-штірі кра́ві, тра́фі ше, же і о́бем, бога́та ґаздіньа ма дзе́шец, два́цец гу́скі, тра́фі ше, же і пейдзе́шат. Кит препа́трі худо́ба, ґа́здові барз льихко, а худо́ба дныйшка так сто́йі йак во́лі у сво́йіх йармох, кид найце́шше по бла́це кого цага́йу. Дныйшка худо́бні чло́век ньи шме пу́шчец ко́ньа а́ньі на орса́цку дра́гу, а ґа́зда штіра́цец-пейдзе́шат о́ўці віже́ньи, та йіх оптрімуйи прес цалу

[1]) скаржить; [2]) писарови; [3]) справді; [4]) радні.

йар по орсацкіх дра́гох. Цо ма те́рас худо́бні чло́век ро́біц? Ньи́ да му ґа́зда робо́ті, поро́бі се́бе і сам; му́ші худо́бні те́рас льим кра́днуц. Бога́ті ма́йстор ма сво́йо пра́во, же худо́бні майстор ньи мо́же ро́біц, доґ ньи бу́дзе от се́бе ха́сен пла́ціц. Худо́бні музіка́нті ньи мо́жу по́йсц грац, пе́рше му́ша од гу́шльох[1]) ха́сен пла́ціц. Та те́рас худо́бна стра́на ньи мо́же ньи́ґдзе ньіч; а ґаздо́ве пойидна́лі енджельіра, прі́шол енджéльір, по́шол з дво́ма ґазда́мі, роспа́трел йа́раш і покласі́рал, у хто́рім кра́йу льи́пші, у хто́рім кра́йу подльи́йші. Бул віда́ті ро́сказ з вароского до́му, на хто́рого ґа́зду до́йдзе шор, чі два́цец, а льи́бо пейдзе́шат ґаздо́ве, же́бі вішлі во́нка, ко́трі то́го дньа йа́раш прійа́лі. На дру́гі дзень заш бу́ло так віда́но, ки́льо бу́лі одредзе́ні, же́бі вішлі во́нка, же́бі свой йа́раш от енджельіра прійа́лі. А йа́раш бул роздзельи́ні на два кла́сі. Йак уш бу́ло гото́ве, ка́жді ґа́зда свой йа́раш прі́йал; трафе́ло ше та́ке, же пойи́ден ґа́зда, цо бул мо́же буц ўладньи́йші, прі́йал обі́два кла́сі до́брі свойо́го йара́ша; а бу́ло та́кі ґа́зда, цо прі́йал обі́два кла́сі по́длі; а то́ті льу́дзе, цо льим са́мі хі́жі ма́йу і то́ті по́кус йара́шу доста́лі, а́льи то досц по́длі, бо то́ті уж ба́ржей ґу худо́бі пріпада́йу. Поора́лі ґаздо́ве йара́ші, поша́лі коно́пу, посадзе́лі вінньіці і наохабйа́лі се́бе за па́шкоў[2]). Оха́бел се́бе і тот худобньи́йші ку́шчік йара́шу за па́шкоў. Пу́шчел ґа́зда сво́йо во́лі і то́т му віпа́слі. Хто́рі худобньи́йші, ньи мо́же з ньі́шчім ўла́дац. Те́рас худо́бі барз ньипра́во, бо ве́льо та́кі йист оцо́ве і маце́рі, цо двох льи́бо трох а і штірох катона́цох[3]) царо́ві хова́йу, а́льи йара́шу а́ньі те́льо йаґ йи́дна ру́ка ньи ма́йу. І так отповеда́йу: Чом же то, же нам ньи шльибо́дно худо́бнім кра́ву трі́мац і на ґа́здоў йа́раш на па́шу пу́шчіц, а шльибо́дно нам, кит прі́дзе копа́чка[4]), а́бо косі́тба, сі́на царо́ві за като́ну дац? На то отповеда́йу і ве́цей ґаздо́ве: Одме́ньіц го тре́ба, та ньи бу́дзе слу́жіц. Хто́рі ґа́зда ўла́дні, пра́ві мо́лбу[5]), та йо́го сін по́йдзе за като́ну льим на́-два меша́ці. А хто́рі о́цец худо́бні, ма двох сі́нох, йидно́го за дру́гім, і́шче йи́ден ньи прі́шол до́му, у́ж дру́гі прі́йа́ті. Тот пйа́того а́бо осмо́го октобе́ра руку́йи, а ста́рші сін петна́стого, а́бо двацето́го прі́дзе до́му. Шіцко то ґаздова́ньи то́го худобно́го о́ца; йа́ґбі му бу́ло то́му худобно́му оцо́ві барс пра́во, кид бі му льим те́льо йара́шу удзельи́лі, цо́бі с ті́ма сво́йіма сіна́мі, а́бо мо́же буц дзіўча́та тот о́цец ма і́шче і трі до́ма, та бі вон с ті́ма дзе́цмі се́бе спра́вел на тім ма́лім йара́шу дайа́ку хі́шку і пріопра́велбі се́бе йи́ден ма́лі двор, та́бі

[1]) скрипок; [2]) пасовиско; [3]) вояків; [4]) сапаня; [5]) робить просьбу.

сéбе там до тóго малóго двóра оправéл йúдно мáле мéсто, дáцо бі сéбе там посáдзел дайáку жельиньáву[1]) потрéбну зайúдно. І пріоправéл бі сéбе дрýге мéсто тáке мáле, а бýло бі му барз вéльке і міле. Там бі му бýлі запéрті йóго худóбні трі-штірі гýскі, бо то йист і худóбна, а ушь стáра мац, тáбі тóті гýскі у тім мáлім двóре віховала, дзе там дáкус жельиногó дайáкей трáві на дрáгі узберáла, так бі йúй бýло тот свой дрóбіск на тім свóйім мáлім двóре міло і льúхко опхóдзіц, йак і тот богáті ґáзда áбо ґаздíньа свой ньичітáні[2]) дрóбіск áбо гýскі на свóйім вéлькім салáшу áбо на свóйім вéлькім йарáшу опходзýйи. Досц мала тóта ствар, а барз бі худóбі бýла хасновíта, жéбі ше так ньи трапéлі, бо уж і так худóба вігвáрйа: чом нас так барз вéльо худóбніх Бох трíма, кид ньи можéме мац за свóйо дзéці ньи льим крáву áбо швíньу, áльи íшче áньі гýску, цо йи так барс потрéбна кáждей мацéрі, хтóра хóва ґльа льýцкíх сíнох дзéці; бо íшче і так мéдзі худóбу прітрафéно, же хóва óцец і мац трох, штірох сíнок, та су шíцкі цáрові елугóве; áльи тот худóбні óцец і тóта худóбна мац, цо ма штірі áбо пейц дзíýкі, сáмі дзíýкі, тóта мац найчашше укрíýдзéна, у шíцкім швéце сéбе трíма за найвéкшу нýжду, бо так с плáчом віпóве: Дóбре тóму худóбнóму оцóві і мацéрі, же ма сáміх хлóпцох, та му йíх го ньи дáкус цар ráньі, а мі такí худóбні, штірі áбо пейц дзíýкі віховáме, та ше тóті раxýйу, же су ґльа льýцкíх льýдзох. Та тéрас тóта худóбна мац цо рóбі од жáльу, кúд йúй ньи шльнóбдзі општíна[3]) да трíма гýску? А ґáзда, дзе стóйі пот кірíйу, та йúй ньи шльнóбдзі да трíма кýру; цо тóта мац бýдзе йúсц? Кид бі то тéрас предвíдзал йúден мілостíві і ýлáдні пан, йáкбі мóгол у свóйий мýдрей мілостívей глáві пороздумóвац, йак тóта худóбна мац тóті пейц дзíýкі ма віхóвац, пріобльúчіц і прídац за льýцкíх сíнох зо шмáтамі дáйак. Дáйак бо гоч ньи бýду тот óцец і мац льим раз на дзень кус хльúба йúсц, та шмáткі тім дзíýкам остарáйу, áльи пірйа гоч бі льим с кýрох назберац сцéла, то ньи мóже кид йúй жáдну трíмац ньи дáйу. Йист такí старí, худóбні оцóве і мацéрі, цо мáйу блúско пéйдзешат рóкі; ньи дзбáлі бі у свóйім вéлькім худóпству, так йáýно віповéдзá, бáрем да нас позабівáйу, йак малí бі нас так трáніц. Ньит цо йúсц, ньит йаґ зарóбіц, а дрáга хíжа нот кірíйу, а хíжу мац мýші, бо ньи мóжі под óлім ньúбом през жíму опстáвац. Йист такí худóбні, кид йанýар уж ньичóго ньи мáйу, льим сéбе пóйдзе

[1]) огородовину, ярину; [2]) несчисленний; [3]) громада.

упітац те́льо сла́мі раз до тіжня, що се́бе упе́че хльіба. Досц то худо́бі, кид раз на тідзен огре́йи сво́йо дзе́ці у хіжі, кит хльіба упе́че. А за чіжмі або за папу́чі а́ньі най ньи ду́ма, бо ньима, а́ньі йіх ньи мо́же мац, бо за то от шіцко́го хльіба то пе́рше му́ші буц. О йак це́шко на тім шве́це худобно́му за та́ку це́шку робо́ту, кид льйдво ма хльіба за сво́йо дзе́ці. Аньі то ньи опіса́ни, а́ньі ньи мош опісац, йака худоба утерхована[1]). Ішче да́цо ґу то́му зос кра́ткім сло́вом віпоносова́не. Кит пренатрі ййден ласка́ві і барз му́дрі пан, до́рас шіцко мо́жу преувідзіц і по́знац по тім сло́ву, кид бу́дзе вітвердзе́не, кит худо́бні чло́век, бо ше і так тра́фі у худо́бного чловека, же ньивеста по родзе́ла, а йий шве́кра о фрішке у́реме поро́дзіц ма; а кид ньи йи ньічого, ньим с кукуріці хльіба, а це́шко заробе́ного, то худо́бі йи поносова́ньи.

5. *Відносини між богатими і бідними*

По́шла Кирест у́рска худо́ба до Сентома́ша (там Серби і Мадьари) пітац на штва́рте ко́пац[2]) кукуріцу, бо і до те́рас на штва́рте кукуріцу копа́лі. Ішче і од ла́нца худо́бні чло́век ґаздо́ві запла́ціц му́шел трі форінті і на штва́рте му окопал. Заслуже́ні то худо́бного чловека хльіш: доґ на-йар запла́ці богато́му трі форінті і копе́-му кукуріцу перші-раз до тіжня, а о су́хім хльібе. А дру́гі рас ко́пе за два тіжні о су́хім хльібе. Пойдзе же́на зоз дзе́цмі по тей кукуріці, тоту желйіну кукуріцу, що напретарговалі[3]), та дзе́ці збера́йу зо сво́йу маце́ру: йаґ уж назбера́йу, а мац тоту кукуріцу худо́бна ве́жньи на хрібет, ньйше ґаздіньі ґу сала́шу вістата[4]), умореna, та се́бе так ду́ма: одньйшем, гоч мі так це́шко, о́здаль мі ґаздіньа да го ньим серва́тки будзе́ме ма́чац хльіба. Кид йий ґаздіньа да, одньйше сво́йім дзе́цом, йак сла́тко поййдза! А ве́цей рас ше тра́фі, же йім ґаздіньа за тоту кукуріцу а́ньі ньіч ньйда, ньим отпо́ве: Вісінце там на грома́ду! Те́ді худо́бна мац ідзе сму́тно, огльа́да ше на ґаздіньу, чом мі ньіч ньйда? Ньйхко ґаздіньі, во́на ньйзна, йа́кі еме барз гла́дні; ньйхко ґаздіні, ньйда нам серва́тку, бо ма ве́льо швіньі. Те́рас то́го ро́ку худо́бі ку́шчік ньихче́йше, же Сентома́скі сіційалісті та́кі ро́сказ да́лі, же ньи шльибо́дно, да худо́ба ґаздо́ві од ла́нца трі форінті плаці і же ньи шльибо́дно, да на

[1]) притиснена, бідна; [2]) сапати; [3]) намикали; [4]) змучена.

штвáрте кóпу. Кид ньи вéльо с Киреступра до Сентомáшу пойсц мóжу, льим тот пойсц мóже, цо ма дайакóго кóньа, та полóжі нá-коч хльип і свóйо гандрі[1]), а сам і зоз дзéцмі іду коло кóча пéшо. А то Сентóмаш от Кирестýра досц дальико. Ідзе óцец і-мац з дзéцмі цáлі дзень коло кóча пéшо, вéчер дóйду до Сентомáшу, іщче ше радýйу, же йім на трéце кóпац дáйу, áньі йім ньи цéшко, же пéшо прішлі, та о сýхім хльийбе трéцу чýтку[2]) сéбе зарабийáйу. А тóті у Кирестýре іщче худобньийші, бо кóньа ньи мáйу, а вéльо дзéці мáйу, та ньи мóжу на хріпце хльийба óдньисц, бо бі требáло, да на хрíбет вéжньу тóті дрóбні дзéці; а тім дрóбнім дзéцом требáло бі ýжац і дайаку шмáтку; гоч му йака нýжда тóму худобнóму, ньи мóже пойсц до Сентомáшу. Хóдзі по шіцкім Кирестýре од йиднóго богáтого до другóго богáтого: Дáйце мі кóпац кукурíцу, бо мóйо дзéці уш хльийба ньи мáйу, бріґуйийме[3]), іщче льим у мéшац мáйу. Дзе же йýні, дзе же йýлі, доґ нам хльийба закошенóго дáйу! Ґазда на то отповéда худобнóму: дам ці кóпац, áльи зо штвартóго: áльи мі мýшіш прісц за дáрмо штíрі дньі трáву кóшіц. А худóбні го мóдльі: ньи мóжеш ґаздо за штíрі дньі вам за дáрмв трáву кóшіц. Заплáцце мі, мóдльім вас, го льим два дньі, бо мóйо дзéці пецéро áбо і седмéро, уж льим ньийшка хльийба мáйу, та два дньі мóжем за дáрмо рóбіц, а вéцей ньи мóжем, бо дзéці от глáду умерáйу. А кит ше прітрáфі, же ше тот óцец і мац тіх худóбніх дзéцох похорéйи, а ґаздіньі свóйо двéрі позамікáйу, да тóті худóбні дзéці од ґаздіньіних дзéцох хльийба ньи пітáйу. Цéшка то у Кирестýре худобнóго закопáна кукурíца! Альи на трéце áньі ньит, йак у Сентомáшу, бо ў Кирестýре ґаздóве знáйу, же тот худóбні, цо ньийма ньич, льим вéльо дзéці, мýші гоч йак рóбіц, льим да му дзéці од глáду ньи поумірáйу. А ґаздіньі свóйо дзіўкі так богáто обльикáйу: за двáцец за пейц форíнті йидну хýстку ґаздóуский дзіўкі на шíйу дáйу! за петнайц форíнті сýкньу, за дзéшец форíнті фáртух, за шесц форíнті рéкльу[4]). Обльийче ґаздóуска дзіўка, а худóбна ньи мóже так мац, гоч бýдзе дзень і ноц на надньіці рóбіц, ньи мóже тáкі шмáті мац. Тóта худóбна дзіўка дóраз ошмейáна, же за то ньийма, же йи пóдла. Льийхко ґаздóускім дзіўком буц пообльикáні, же йім худóбні на штвáрте кукурíцу окóпу, а худóбні оцóве за дáрмо трáву покóша і шéно пограбáйу, іщче і ґаздóві нá-коч пóкласц помагáйу. Кит трéба пойсц жíто кóшіц, нóйдзе худóбні до ґазду, заш ше го піта: Ґаздо,

---

[1]) лахи; [2]) шульку; [3]) бідуємо; [4]) кабат.

чі да́це мі жіта і о́ўса ко́шіц? Дам, отпове́да ґа́зда, а́льи прі-дзеш за да́рмо два дньі звожо́вац жіто і о́вес до бра́дла і прі-дзеш ґу машіні, док шіцко ньи потла́чім. Цо те́раз бу́дзе тот худо́бні чло́век ро́біц? Кид му ньи по́йдзе за да́рмо звожо́вац жіто і о́вес до бра́дла і кид му ньи по́йдзе трі льи́бо штірі дньі ґу машіні, ньида му жіто а́ньі о́вес ко́шіц. Прі́дзе тот худо́бні ґу сво́йий же́ні, аж йи білі йак ва́пно, бо йи устраше́ні. Дзе́ці кріча, ньи мо́же ше а́ньі зо сво́йу же́ну у хіжі пора́дзіц, бо ше дзе́ці раду́йу, же уж о́цец бу́дзе жіто ко́шіц, та бу́ду мац хльи́ба. А о́цец і мац од ну́жді а́ньі ньи зна́йу, йаґ бу́ду і цо бу́ду. Кид ньи бу́ду ко́шіц, ньи ма́йу ньіч: кид бу́ду ко́шіц, док го да́йак це́шко о су́хім хльи́бе през ме́са, през мльи́ка поко́ші. Кит по́йдзе те́рас тот худо́бні ґаздо́ві звожо́вац жіто і о́вес до бра́дла, муші дзе́цом ога́дац, же́бі ма́лі до́ма хльи́ба а і се́бе му́ші у́жац сво́його хльи́ба, гоч ґаздо́ві звожу́йи за да́рмо, за то му ґа́зда а́ньі хльи́ба ньи́ да. Те́раз звожу́йу од у́час зра́на; ше́дньу фрі-штіко́вац[2]), ґа́зда ше́дньи на сво́йім сала́шу ґу свойо́му ко́чу, штірі ко́ньі кра́сні во́лі два льи́бо штірі ко́ло ко́ча сто́йа: тот худо́бні чло́век да во́лом йи́сц і ко́ньом з ґаздо́вого ше́на, по́йдзе ґу сво́йой же́ні худо́бней ґу бра́длу, йи́дза сво́його само́го кукурі́ч-ного хльи́ба; а ґа́зда ше́дзі прі сво́йом ко́чу прі кра́сніх ко́ньох, цо му кра́шньи льим на ко́ньі па́тріц. Розйа́же то́рбу ґа́зда льи́бо ґаздіньа, віньи кра́сні хльиб жі́тні, білі, ґу то́му фа́лат ме́са льи́бо сланьіні, та фріштіку́йу: та йаґ му мо́же буц пра́во, кид му тот худо́бні це́шко у тей ве́лькей цепло́ті дзвіга то́ті це́шкі сно́пі? А тот худо́бні і сла́бі ґу то́му, бо ньіґда ньійа́кей до́брей вече́рі а́ньі полудзе́нку ньи ужі́ва. Ньи змілу́йи ше ґа́зда нат худо́бнім, же́бі го нака́рмел, го льим тот дзень, доґ му зада́рмо ро́бі; те́рас тот худо́бні чло́век, док му зада́рмо зве́зе і вітла́чі, а то́го худобно́го чло́ве́ка дзе́ці пра́ве пойи́дза тот хльип, цо зако́шел двана́сті кріш льи́бо двана́сті ко́рец. Док ґа-здо́ві вітла́чі, і́шче й ме́хі до маґазіна поно́ші; дзе́ці хльип по-йи́длі, цо ма те́раз ро́біц тот худо́бні чло́век, от тей косітбі до друго́го ро́ку до косітбі? Льим з дньа на́-дзень на надньіцу дзе́-цом хльи́ба зара́бйац. Альи худо́бні чло́век му́ші буц задово́льні, льим найбі бул здра́ві, гоч йи йа́кі сла́бі, за то дзе́цом сво́йім да́йак оста́ра хльи́ба. А кит ше тот о́цец і мац похоре́йу, там по́лна хіжа жа́льу, бо дзе́ці на́рас а́ньі хльи́ба, а́ньі ньіч ньи ма́йу.

---

[1]) постарати ся; [2]) снїдати.

6. *Про стрейк.*

Кит Кирестýрска худóба ше дознáла, же йист тóті сіційалісті у Сентомáшу, у Вербáсу і у Кýлі, пóшлї даскильо худóбні хлóпі до Кýлі, кит там бул тот пан, жéбі і вóні ше презнáлі, йáка то ствар А кит прішлі с Кýлі дóму, дóрас ше сходзовáлі, дзе пéтнайц, дзе двáцец áбо і до пейдзéшат, та ше потпісовáлі за сіційалістіх і предáлі тóті папéрі йиднóму чловекóві, да одньйше до Кýлі до сіційалістіх. Йак тот члóвек óдньис до Кýлі, тóті папéрі, а там йиден пан дóраз му так гутóрел: Ньи мушіце ньіжей от форінта на надньіцу пóйсц. А худóбні на то отповедáлі: Альи кид нáшо дзéці уж льим ньйшка мáйу хльйба. Ві так повéцце, кит ше зідзéце до громáді: Кид нам дáце фóрінт надньіцу, будзéме рóбіц; кид нам ньи дáце фóрінт надньіцу, ньи будзéме рóбіц; áльи пойдзéме до вас зоз мехáмі, мушіце нам дац жіта льйбо кукуріці, а гоч льим йáрцу, бо мі нáшо дзéці мушіме рáньіц. Трафéлоше і так, же бул такі ґáзда, цо і так отповт худобнóму: На нач ті маш тéльо дзéці? А худóбні погньівáно отпóве: Ті маш вéльо кóньі, вéльо вóлі, вéльо óўці і швіньі; йа мам вéльо дзéці, та бýду за твóйо ґаздовáньи царóві катонáці. І пóшлі тóті сіційалісті до Кирестурскóго вароскóго двóра, бо варóскі дом правéлі там стрáнскі мáйстор і стрáнскі надньічáре[1]). Тóті сіційалісті Кирестýрскі пітáйу ше тім странскім надньічáром — а то бýло у йунійу, прет косітбу: Цо ві льýдзе мáце надньіцу у йунійу? Тóті стрáнскі надньічáре отповедáйу: же шесц сексéрі[2]). Тóті Кирестýрскі сіційалісті так йім гутóрйа: Охáпце[3]) дóраг, іцце крáшньи до свойóго валáлу, áбо до свойóго дóму, а кид ньи, най вам плáцу дороўнáйу на дзень фóрінт, тéді мóжéце рóбіц, бо і ві тáкі худóбні йак і мі; і вáшо дзéці мýша йисц хльйба, йак і нáшо. На то прішол Кирестýрскі біроў, піта ше тім Кирестýрскім сіційалістім: Цо то, хлáпці, цо правіце комедійу? На то отповéдлі худóбні: Біроў-ґáздо! дóбра то комéдійа, кид ньи знáце, же нáшо дзéці ньи мáйу хльйба. Пітáйу ше ішче рас Кирестýрскі сіційалісті, же чі подвішшáйу тім странскім надньічáром надньіцу? Отповедáйу нá то, чі біроў чі мáйстор, хто мал віплáцац тіх надньічáрох: Ньи подвішшáме, áльи бýцце мірні[4]) ві хлáпце, бо добіййце катонáцох. На то отповéдлі худóбні сіційалісті: До нас ньи пріду катонáці, бо мі ньи мáме áньі хльйба, áньі свóйу хіжу; кит пріду, до богáтіх пріду, а нам

[1]) робітники; [2]) шісток; [3]) покиньте; [4]) спокійні, тихо.

ньи тре́ба катона́цох, бо мі шіцкі катона́ці. І на то по́шол бі́роў од ньіх ге́тка, ньи сцел ве́цей ньіч мішац до тей робо́ті; а ма́йстор мушел отпу́шчец тіх стра́нскіх надньічаро́х, бо йім ньи сцел до форінта надньіцу допла́ціц. Ньи мох ма́йстор през надньічаро́х ро́біц, допо́лньил надньіцу фо́рінт хлопо́ві і дзе́вец сексе́рі же́ні до жа́тві, а у жа́тві хлопо́ві фо́рінт два́цец а же́ні напла́цел фо́рінт. По́шлі то́ті сіційалісті на рішка́шу[1]), да і там одо́шльу надньічаро́х; худо́бні надньічаре і надньічаркі поохабйа́лі, по́шлі до́му; а газдо́ўскі бога́лі дзіўкі по́шлі сто льйбо ве́цей льйбо ме́ньий, пове́длі ішпано́ві льйбо само́му пано́ві, же во́ні бу́ду за пейц сексе́рі на дзень ро́біц. Прійал йіх, робе́лі до пола́дня. Увідзе́лі худо́бні, же іду на рішка́шу, та і во́ні му́ша по́йсц. Ішче йіх тот пан, а́бо ішпан віга́ньбел: та то́ті дзіўкі а́бо ньиве́сті мо́жу за то́ту пла́цу ро́біц, а ві ньи сце́лі а́бо ньи сце́цо? На то отпове́длі шіцкі худо́бні ціхо, а́льц погнівано: Мі, па́ньи, ньи можеме, бо мі на-хльиб робіме і на кірійу, а то́ті газдо́ўскі дзіўкі і ньиве́сті, во́ні ро́бйа се́бе на кра́сні шма́ті. На то ше зашмейа́лі то́ті, бога́ті дзіўкі і ньиве́сті: Мі за то робіме, бо сме ўре́лні[2]), бо ше нам сце ро́біц. На то отпове́длі худо́бні: Кид зме худо́бні, та́зме і по́длі, бо ньи можеме ро́біц на шма́ті, льим на то́то робіме, цо пойиме. Ньишка заробіме, йу́тро бі шме же́длі, а́льи о два тіжні віпла́цанка, та се́бе на-хльиб пожічіме: а дот нас пан о два тіжні віпла́ці, та пра́ва ўраціме. Алъи бі требало, да нас пан о тідзень віпла́цайу, бо ньи сцу газдіньі на два тіжньі, да нам на-хльиб пожічайу. Та те́раз ма́йу те́льо-нольихче́ньи, же о тідзень віпла́ца. Алъи пан а́бо ішпан на рішка́ші так відума́лі, да ше ро́бі йу́тором; а то́ті цо маркуйу, цо че́льац донатра́йу, то йист йак надньічаро́х, во́ні зна́йу, дзе йа́ке ме́сто, дзе ве́цей робо́ті на го́льту[3]), а дзе ме́ньий робо́ті на го́льту. Те́рас то́ті бога́тші одньйшу дарўнок, бо ма́йу ш чо́го, одньйшу курча́та, а́бо ма́сла, а́бо кра́сні ручньікі тім, цо зна́йу і меркуйу, дзе йа́ка робо́та. Те́рас ше скуйа́ бога́ті дзе́шец а́бо о́сем, ве́жньу го́льт йу́тором[4]) за два́цец форінті, та го бу́ду плъиц. По́йду і худо́бні і во́ні ве́жньу за два́цец форінті го́льт, а́бо і за два́цец за шесц. Док прі́дзе собо́та, плъийу і то́ті худо́бні, плъийу і бога́ті. Кид допльйуу, кит порахуйу то́ті худо́бні, мац зо шеснацро́чну дзіўку, ві́дзе йім надньіца по штіра́цец по пейц грейца́рі. Допльйуу і бога́ті дзіўкі а́бо ньи-

[1]) поле засіяне рижом; [2]) пильні, охочі до роботи; [3]) кусень поля, меньше-більше пів морґ; [4]) гуртом.

ве́сті, одве́дзе йіх тот, цо за ньіма меркýйи, бо до́бел од ньіх дарýнок, а пан мо́же буц о то а́ньі ньи зна, же то за дарýнок: Да йім пан пеньи́жі, два́цец форінті за́-гольт, а кит ше подзе́льа, тра́фі ше же ма́йу фо́рінт йи́дна, а́бо фо́рінт два́цец ґрейца́рі, а прітрафело́ ше, цо трінацро́чна, а бога́та, та добіла с тей дьйуто́рі фо́рінт пейдзе́шат ґрейца́рі на́-дзень надньіцу. Чі то те́ді пра́во, кит худо́бні ньи одньи́шу дарýнок та ньи ма́йу а́ньі пол пла́ці на ца́лі дзень, йак бога́ті, же дарýнкі предава́йу? С то́го кит іду до́му ў собо́ту од рішка́ші аш по са́мі до́м ро́ўно ше ва́дза, йи́дні дрýгіх прездзіва́йу.

Під виливом сусїдних народів затратили Бачванські Русини не лише богато своїх звичаїв, але і свою ношу. Мужчини убирають ся тепер як Нїмцї або Мадяри, лишень в дрібницях заховані ріжницї. Коротка сорочка, що не входить в штани — тепер виходить і вона з моди, а загально розповсюднює ся сорочка довша, що входить в штани — і широчезні штани, що відріжнюють мешканцїв полудня від північних, звані „надраґі“, округлий чорний капелюх, на ногах папýчі — наші патинки — се щоденний, лїтний стрій нашого поселенця. На сьвято натягає він „бочко́рі“, чоботи з довгими холявами, сподні і „ка́пут“ (кабат), сурдут і такий же чорний капелюх. На споднях і кабатї шнурки і паси повикручувані на мадярський спосіб. В зимі натягають на себе ще довгі, без рукавів кожухи — в родї ротунди наших дам — звані „бундою“ і білі, довгі сїраки звані „чугою“. Давнїйша шапка виходить з уживаня, натомість дуже модний єсть в зимі на шиї шаль. Повний одяг мужчини з найлїпшої материї (сорочка, штани, кабат, капелюх, чоботи, бунда і гуня) коштує 40—50 зл. Додати треба, що мужчини стрижуть волосє на коротко, голять ся — деякі голять і вуси на швабський спосіб — а велика їх більшість любить курити люльки на середно-довгих цибухах.

Жіночий одяг не в порівнанє йде з мужеським. Шовк переважує в нїм. Складає ся з сорочки, також короткої, „гальки“[1], що зве ся „подолок“, спідницї, що зве ся „сукня“, запаски, що зве ся „шýрец“, або „фа́ртух“, кафтана (ка́пут), хусточки на голову (у жінки) і хустки більшої на плечі. На ногах носять женщини панчохи і згадувані папучі або також „ціпелі“, чере-

---

[1]) Нижня спідниця.

вики. Спідниць носять на собі: дівчата 10—15, молодиці 5—8, баби одну або дві. Дівчина в такім числі спідниць потрібує, коли йде, тілько місця, що наших три: при тім виглядає як пава — така широка. Накрохмалені спідниці шумять так, що вже на кількапайцять кроків звістують надближенє властительки. Довжина спідниць не доходить два, півтретя дециметра до землі, в наслідок чого видно у дівчини часть ноги з панчохою і черевиком. Сорочка вишивана і прикрашена маленькими ґузичками; рукави звичайно не доходять до лїктів; на сьвято вбирають сорочки трошки інакше зроблені, як на будний день; вони звуть ся „опльичка“. На шиї носять пацьорки. Тому що майже кожда часть одягу жіночого є шовкова або бодай на пів шовкова, то ціни його суть дуже високі. І так: сукня доходить в ціні до 15 зл.; запаска до 10 зл.; кафтан до 6 зл.; хустка на плечі до 25 зл.; хустка на голову, мала, до 6 зл. Одяг молодої женщини виносить до 70 зл. Дівчата носять по одній косі, що зве ся „варґоч“; жони звивають косу на заді голови в клубочок, що зве ся „контя“. Що вдарює в очи у тамошних женщин на перший погляд, то мальованє лиць. Молодиці малюють ся рідше, лиш „кокетки“ на нашу моду, дівчата-ж всї. Мальованє се дуже неприємно вражує і доводить до того, що молодиця, котра має 24 роки, має таку твар, по котрій можна-б її числити понад трийцять років. Мальованє відбував ся в той спосіб: Дівчина наперед білить ся, якоюсь масою, що зве ся „сіріджік“. На сесе накладає червоне „фарбідло“, а відтак пудрує ся. Дуже часто місце дорогого пудру заступає так зване „білиідло“. Цїла тота тайна процедура дівоча викликує по собі такі наслїдки, що у кождої дівчини цїлком чорні зуби. Се робило, принайменьше на мині, незвичайно немиле вражінє, а навіть якесь обридженє. Бачванські руські легінї мають однакож зовсїм відмінний ґуст від мене, бо з білозубою дівчиною не оженив би ся жаден, принайменьше в Керестурі, так їм по серцю чорні зуби! Про мальованє суть згадки навіть в тамошних піснях; пр.

Шугайу, шугайу, твойа мац шатьйна,
Бо вона гварела, же йа ньи червена.
Йа сом ньи червена, бо ше ньи мальуйим,
Аньі йа ше за йий сіна ньи готуйим.

Бачванські Русини женюють ся незвичайно скоро. Дівчина, коли має 14—15 лїт вже віддає ся. Вправдї і в нас суть такі випадки, але се лиш „випадки“, там же се регула, а випадком

лиш остає ся дївчина довше невіддана. Наслїдком вчасного замужа є те, що між Русинами не трафляє ся покриток, та з другої сторони се виливає незвичайно зле на красу женщини, в котрих лице дуже скоро бабковатїє. У Коцурі оповідали менї, що там за 15 лїт не було випадку покритя дївчини. Колиж по тім часї оден трафив ся, то се видало ся таке незвичайне, що про дотичну дївчину зараз зложили сьпіванку:

У Купу́ре хі́жа в більи́на,
У тей хі́жі по́сцель вісцельи́на;
На посце́лы барна́ста[1]) дзіво́чка,
Прі посце́лы дзе́цко і колы́ска.
То колы́ска з йадлово́го дре́ва,
То́то дзе́цко во́но о́ца ньи́ма.
Ма во́но, ма сво́ю ма́цер у́ласну,
Но́ші ва́рґоч ньі́жей сво́го па́су.
А чо́м сце йий ва́рґоч ньи роспльи́тлі?
А чо́м сце йий ко́нтьу[2]) ньи справе́лі?
Бо то дзі́ўка че́сна, ньи поште́на,
Га́ньба бу́дзе, же йи те́раз же́на.
Ки́т сом і́шол с Ку́лі зоз аре́шту,
Стре́тнул сом там Ільу[3]) прі тім бре́шку.
Ки́т сом о́рал на во́лох под о́вес,
Ішла Ільа до Ку́лі на по́нос.
Но́вім шо́ром пано́ве ходзе́лі,
Же́бі Ільу до Польі́ўкі сце́лі.
Прет Пейте́ра на у́скей ульі́чкі,
Предава́ла Ільа за бі́лі пантльі́чкі[4]).
То пантльі́чкі льим се́ксер кошта́лі,
Йа́к це Ільчо за ма́ло склама́лі —
. . . . . пред Йуга́са,
Лапа́лі Ільчу ньі́жей до́лу па́са.
. . . . . .
Сін му Ілько[5]), а о́цец Польі́ўко.
А пред Бру́ндзі черве́ні йаго́ді,
По́вец Ільчо, хто ґу те́бе хо́дзі?
Хо́дзел Йо́ўґин[6]), а́льи уж ньи хо́дзі.
А Брундза́ньа[7]) ру́кі залама́ла
С кім йий Ільча ко́нкі[8]) вішеда́ла.

Мужчини, властиво хлопцї, женять ся, скоро скінчуть 18 лїт. Хлопець такий, що не мав часу розглянути ся хоть трохи по сьвітї, придивити ся, що то житє, які воно вимоги ставить

[1]) чорноброва, бронетка; [2]) волося звинене так як у замужних жінок; [3]) імя; [4]) стяжки; [5]) парубок, що звів дївку; [6]) Евген; [7]) мати дївки; [8]) у фірточці.

до чоловіка, має нараз станути господарем, вести у всьому лад, видавати прикази і таке иньше! Се правдива іронїя судьби. Не дивниця отже, що такий „муж“ мусить спускати ся ві всїм на батька, навіть в виборі жони для себе: буває що нераз пізнїйше гірко жалує такого кроку, але відробити його не можна. Незвичайно характеристична під тим взглядом єсть слїдуюча пісня, яку сьпіває собі ново спечений муж:

Ўжал сом се́бе дзіу́че по оцо́вей стра́ні
Ньи за то сом йу брал, же ма ве́лькі тал[1]),
Льим сом йу за то брал, же о́цец дзе́ку мал.
Кид йу ве́чар прівéдлі, кра́сна йа́ко а́нгел,
А кид ра́но ста́ньи, брі́тка йа́ко дьа́вол.
Ў по́ці — йак так, а во́ дньи нао́пак.
Йи́дно о́ко біле[2]), на дру́ге ньи ві́дзі:
Льим ше те́ді га́ньбім, кид мам цу́дзі льу́дзі.
Чко́да Боже, чко́да та і то́то древо,
Цо на мо́йий сва́дзбі ўче́ра погоре́ло.

В наслїдок вчасної женитьби між Бачванськоми Русинами не можна побачити парубка такого, що в нас під тим словом розуміє ся. Коли я в Коцурі прийшов до коршми подивити ся як там танцюють, увидїв цїлу громаду хлопцїв, котрим анї слїду з відзнаки змужнїлости, вусів, не було. Всї вони танцювали з дївчатами. Між хлопцями були від 14—18 лїт, між дївчатими від 12—15. Здивований питаю ся: Дзе же су леґіньі? Та то леґіньі! відповідають менї. Аж тодї переконав ся я, які то „леґінї“.

Одна ще характеристична річ звертає на себе увагу: Коли дївчина починає вже „дївочити ся“, починає до своїх давнїйших товаришів говорити „ви“, хоть перед тим говорила „ти“. Се знак, що вона вже хоче віддавати ся. Се „виканє“ позістає відтак до смерти. Жінка до свойого мужа не сьміє інакше заговорити, як через „ви“. Найбільша образа, найбільша зневага для мужа се та, коли йому жінка скаже „ти“. Тому то се й рідко лучає ся, лише в великім гнїві або сварцї. Коли я робив декому уваги на сю тему, заявлював, що жінка чоловікови повинна також „ти“ казати, як він її, менї відповідали: То́то ньи мо́же буц: муж йи ста́рші, йак пісмо шве́те піше, йак ше прішага у це́ркві. Же́на му́ші слу́хац му́жа; кидбі гва́рела йому ті, ньи

[1]) Theil, часть, посаг; [2]) слїпе.

сцéла бі і слýхац. Жони сї слова потверджували також. Вони зрештою зжили ся з виканєм так, що хто тоту привичку хотївби викорінити, мусїв би формальні борби сточувати з бабами.

Передвчасна женитьба має ще одну свою хибу. Кождий мужчина, як відомо, мусить ставити ся до асентерунку і по відобраню служити при войску. Коли-ж оженить ся „лéґінь“ в 18 роцї житя, а відтак відберуть його до войска, то нераз бувало, що він лишав жінку і двоє, троє дїтий, а сам йшов на три роки. Такі жінки, котрих мужі служать при войску, зовуть ся „катоначкі“, як в Росиї салдатки або московки. Много з них визначує ся „вільним“ житєм, що полишило свій слїд в піснях. От зразки таких пісень:

а.

Ўжал сом дзіўче, цо ма шéснац рóчкі,
А мньи ўжáлі пот цáрскі коньíчкі.
Катонáці шíрі швет[1]) вандрýйу.
А ньивéсті млáді за ньíма банýйу.
Ньи банýйце ві ньивéсті млáді,
Бо мі уш пойдзéме на огньáней лáдьі[2]).
А з огньáней лáдьі, та тáкой до Пéшту.
Будзéме мі, міла, еґзéцір провáдзіц,
Пóшльим ці пеньíжі, прíдзеш ме опáтріц.
Кит сом ше прехóдзел с Пешту до Будзíна:
Нáсіп мі, качмáрко, червéного віна.
Червéне вінéчко по погáру єкáче,
А мóйа мільíнька зá мну барс плáче.

б.

На йарáшу травíца, бýдзеш міла ґдовíца,
Льíтай сéбе по шльибóдзе, йак голубíца.
Голубíці льитáйу, кáжда свóйу пар мáйу,
А йа бýдзем смýтна ґдóва, бо ті, мíлі, ньи дóма.
Кид на дáмшу[3]) шедáлі, катонáчкі[4]) плакáлі;
Кид воз дáмші схадзáлі, та йім шáбльі давáлі:
Нáце хлóпце шабльíчкі, тó вам бýду женьíчкі.
Бýдзеце йіх віґланцóвац, за трі рóкі обочкóвац[5]).
Пíшем пісмо мíлей свóйий:
Міла мóйа женьíчка, уж мньи мíльша шабльíчка,
Бó йу мýшім ґланцірóвац,

---

[1]) в широкий сьвіт; в Бачв. диялєктї майже завсїгди пропускає ся приіменник „в“; [2]) поїдимо на корабли; [3]) корабель, нїм. Dampfschiff; [4]) жони вояків; [5]) обцїловувати.

Тéбе, мíла, бýду другі обочкóвац,
А йа бýдзем зос пáрску шáбльу
Кóло бóчка почеркóвац.
Пóйдзем, мíла, скóро дóму,
Льим док прíйдзе трí днí швéта:
Сцéкньим ў нóці, кит капíтан ýрлап ньи да.

в.

Прíц ті мньи мíльинка на вéчар опáтрíц.
Бо йа це уж мýшім рáно зохáбíц;
Бо мньи уж одвéжу рáно до ґráду,
Такóй бýдзем шéдац на огньáну лáдьу.
А з огньáней лáдьі, такóй до кóча:
Хто мóйу мíльинку на вéчар побóчка?
Побóчкал бі йá йу, áльи мі ньи дáйу,
Бо мóйу главíчку рáно острíгáйу.
Ніш ті мньи, мíльинка, ніш ті мньи пíсмо,
Оздаль бі мі дáйак на пóшті прíшло.
Йá ці пíсац бýдзем, там ці чítац бýду.
Аш ці твóйо сílзі нá жем пáдац бýду.
Пóвец ті мньи мíла, йак ті ше там ўлáдаш,
Чі у роскóшу, чі у вéлькім жáльу:
Бо мньи ý тім крáйу сílзі зальівáйу!
Бо ті дóма, мíла, та пóйдзеш, дзе сцéш,
Кúбі йа бýл дóма, вéра бíш ньи шмéла.

Замітний також нахил у молодого покоління до як найменшого плодженя дітий. Я відвіджував в руських оселях по кільканайцять родин. Звичайно, де я приїшов, находив у молодих родин по одному, або по двоє дітий, хоть від їх вінчаня пройшло по кілька літ. Я зрозумів, що вони мусять щось робити і почав допитувати ся за тим. З початку не хотіли давати мені відповіди, пізнійше сказали так: На́ до нам вéльо дзéці, кид ньи мáме вéльо жéмі. Що йім дáме? На питанє, щож роблять? відповіли: Хто óре, а ньи шéйи, тóму ше ньи рóдзі.

В політичнім житю не відграють Качванські Русини майже жадної ролї задля своєї малочисленности. Що вони однакож політичним житем інтересують ся, за се крім того свідоцтва, що вони залюбки читають політичні газети, свідчать також пісні, зложені з нагоди виборів до сойму Пенітенського. Виборн угорські біля галицьких мають широку славу і то не лиш задля насильств, які тоді дїють ся, але також задля перекупств, які там ведуть ся на велику скалю. Мене запевнювали поважні особи, що такий Пульський, про котрого буде мова в пісни, мусїв 30.000 зл.

видати, нїм став послом! За оден голос дають нераз і по 50 зл.! Наш галицький Русин мабуть жаден не годен би стати послом, коли-б приняв угорське горожанство, бо не зміг би сипнути так золотом.

Подам тепер чотири пісні, в яких мова про вибори послів:

а.

Ой Русíно[1]), Русíно, нын тáргай ше на двóйно,
Бо нам ў йíднак трéба стáц, на Войныíча воўтірац.
Тота мáла громáда,
Та цо вóна звітьáжі,
Же Войныíча нын жáла?
І Швáбі нас вішмéйу,
Лынм док за нас учýйу,
Же йидíство нын мáме,
Альи сéбе Шáўла-Пáўла глындáме.
Думáце, же панóцец
Пак ваш пастір і óцец?
Свóйо дзéці спревéдзі[2]),
І на пóдлу, крíву драгу увéдзе.
За то гáйде[3]) до громáді,
Крáшнын, мírно през[4]) звáді:
Трі сто гáрла най крíча:
Жívійо на жívійо на Войныíча[5])!

б.

У Вербáше[6]) на улыíці,
Стóйа крáшнын катонáці.
Йидні стóйа, другí грáйу,
Трéці Пýльского стаўйáйу:
Ельййи а Пýльскі Аґош[7])!
У Вербáше на улыíці,
Стóйі Гáджі[8]) на столыíці.
А льýдзе ше пріправéлі,
Столыíцу з нын віўрацéлі.
А Пýльского віславéлі:
Ельйин[9]) а Пýльскі Аґош!
Стóйі Гáджі смýтні, нывесéлі,

---

[1]) тут називають себе виразно Русинами; [2]) оциганить, виведе в поле; [3]) тож нуже; [4]) без; [5]) опозиційний кандидат, Серб родом; живійо — най жие; [6]) Вербас — село; в ньому живуть також Русини (як вище); [7]) Пульський — син звістного, мадярського політичного дїяча і ученого, Франца Пульського, приятеля Кошутового, що помер минулого року; він належить до партиї ліберальної (урядової) і послує до тепер; [8]) Гаджі — родом Грек, богатий доктор, кандидат опозиційної партиї, поставлений проти Пульського, перепав, видавши на вибори дуже багато гроший; [9]) най жие.

Же стольіцу пóд ньім віўрацéлі.
Шéдла Гáджі свóго кóньа,
Пóйдзе дóраз до Зомбóра.
Стóйі Гáджі у Зомбóре:
Цо же бýдзе тéраз зó мньи?
Вéльо éзрі потрошéлі.

А Гáджійа відрільйлі!
Вербáсці ше прістроййлі,
Та Пýльского поставéлі.
Пýльскі стóйі на правíці,
Ньи бріґа му за худóбу,
Цó йім бýдзе на надньíці.

в.

Пýльскі, Пýльскі, шéдлай коньа,
Пóйдземе мі до табóра,
До табóра, до такóго.
Цо мá кóньа шедланóго.
Йак вóньі ше позберáльі,
На коньíчкі пошедáльі.
На коньíчкі пошедáльі.
Та до ґлéйті[1] поставáльі:

Льýдзе, льýдзе, дóбре бýдзе,
Бо уш чáрдаш éшкут[2]) бýдзе.
У Вербáше прі двох цéрквох,
Бýдзе дáвац йисц, піц нá досц.
Пíсце пíсмо аж до Пéшту,
Же Войньíча льýдзе ньй сцу.
Пíсце пíсмо і до пáра,
Же льýдзе ньйсцу Кармана[3]).

г.

Тóта мáла громáда.
Да льйвíца преўлáда.
Та Лелбáха[1]) вібрáлі.
Лéлбах ньй сцел ґу правíці,
Льим прістáвал ґу льивíці,
Бо санóвал худóпшчіну,
Кит прíшла з надньíці.
Ві, худóбо, ньи прістáньце,
Поспревóдзіц ше ньи дáйце.
Бо уж вá-псох кóлкі[2]) мáце,
А на прáво прістáваце.
Кид бýдзеце рок áбо два на прáво,
Будзéце мац сáмі кóлкі на шíйі поўйазáно.

До иньших народів Бачванські Русини прихильні; що найбільше, то з Сербів, званих там Рацами, люблять собі деколи покепкувати. Значно більше люблять насьмівати ся з Циганів, тому про них кружить велике число анекдотів. Та той насьміх є майже все невинний, а служить лишень для введеня Русина в добрий гумор. За те на Жидів дивлять ся Русини Бачванські — як і в нас — згірдливо, а коли говорють про них, то не без злоби.

---

[1]) Glied; [2]) сільський судя; [3]) кандидат на посла, як і Войнїч; тут мова про те, щоби повалити його кандидатуру; [4]) посол; [5]) гальстух.

Прикладом упорядкованя відносин национальних між мішаним населенєм, може послужити Коцура. Найбільше число живе там Русинів — тілько що Нїмців і Мадярів разом — по тім Нїмців, вкінци Мадярів. Всї вони спільно заложили собі читальню і касино. В тій читальни містять ся книжки мадярські, нїмецькі і руські. Останнїх, звістно, дуже мало, бо й де їх мали там взяти при таких відносинах, які тепер істнують! Так само що до часописий. Між руськими (якими то руськими!) є: Листокъ, Наука (унїварська) і Православная Буковина. Всї члени касина платять однакож вкладки, а нїколи не приходить між ними до суперечки на тему: Ми не читаємо тих а тих часописий, тож викинути їх; ми за них не будемо платити! Всї собою вдоволені. На предсїдателя касина вибирають по черзї одного з кождої нациї; за умову вибраному кладуть лишень знанє всїх трех мов. Часом відступають виправдї від тої умови, але дїє ся то за згодою всїх членів.

Подібно уладжена громадська господарка. Кожда нация мас радних відповідно до свого числа. Війта (бірова) вибирають по черзї кожда нация свого. Раз є війтом Русин, раз Нїмець, раз Мадяр. Томуж що Русинів є там тілько, що Нїмців і Мадярів разом, то Русин війт урядує шість лїт, а Нїмець і Мадяр кождий по три роки. Коли-б так ще і руська мова була управнена в письмі — розуміє ся лиш в тім селї, де живуть Русини — то не можна би собі нїчого більше бажати. В практицї, в житю, відїграває руська мова в Коцурі ролю інтернациональної мови. Всї Нїмцї і Мадяри розуміють там по руськи. За те звичайно Нїмцї не розуміють по мадярськи (розуміє ся, виїмки суть также), а Мадяри по нїмецьки. Коли отже зійде ся Нїмець або Мадяр з Русином, не говорють инакше як по руськи. Що більше: Нїмець з Мадяром коли хочуть порозуміти ся, а не знають досконалу своїх мов, порозумівають ся по руськи. При тім мушу зазначити, що Мадяри так красно говорять по руськи, що нїхто по бесїдї не пізнав би, чи се Мадяр, чи Русин. Нїмця натомість вже легко пізнати, особливо при вимові звуків *б* і *п*, *д* і *т*, тай лиьших, що у нього не мають великої рїжницї.

З того видно ясно, що Бачванським Русинам було би дуже легко мати також свою власну школу, як мають її Нїмцї, Мадяри і Серби. Вони і мають її, але лишень de nomine, de facto вона мадярська. Так, було би легко, але до того треба, щоби інтелїґенция була руська, а не мадярська. На жаль до тепер руськість тота була у неї „темна вода в облацїх“. По

сім, думаю, буде зовсім зрозуміле, чому я настаю на те, щоби ми виховали інтеліґенцію Угорським Русинам: бо вона аж тоді чула би себе руською і робила би в користь Русинів, а не в користь иньших націй.

Скажу тепер дещо про народну творчість. Бачванські Русини знають дуже багато прозових оповідань, між якими велике число займають казки, леґенди, новелі і анекдоти. Особлива в Коцурі найшов я таких оповідачів і так багато, як ніде інде, хоть вже доси в неоднім селі був і записував. Томуж і немалий був мині жаль, коли я по місячнім побуті мусів вже з того села відходити, не маючи змоги довше затримувати ся, і може на все запропастив не одну перлину народньої творчости не записавши її.

Під напливом нісень сусїдних націй руські виходять що раз більше з ужитя. Всї молоді сьпівають тепер найбільше сербські пісні; руських, особливо давнїйших, знають лиш дуже мало. Я записав їх кодо півчварта сотки; з них буде найлїпше видно, що вони що раз більше забувають ся. Одні без початку, другі без кінця, иньші вирвані з середини з якоїсь пісні. Дуже мало є цїлих. Мова їх є знов доказом, чи вони витвору тамошнього, чи прибрані звідки. В многих піснях нерівности, ба навіть значні прогалини. Одначе замітне там і тепер пісенна творчість. Я помінаю подані мною вже новисше пісні; наведу натомість ряд других, що по своїй раповатости відразу вказують на недавне утворенє. З часом вони вигладять ся і будуть більше інтересні. Найбільше пісень творять в Керестурі і майже всї наводжені мною звідти походять. Цїкаве те особливо, що всьо незвичайнїйше в селї мусить зараз бути уложене в пісню. Так приміром, я приїжджу до Керестура. Сиджу, тиждень, два, три — сходжу ся з людьми, всї цїкаві, що я роблю, чого хочу, за чим їжджу. Я розказую. За якийсь час одна моя оповідачка, коли я прийшов до неї, сьпіває менї пісню (очевидно не дуже вдатну) зложену на мене. Відки її знаєте? питаю. Дївки на улици[1]) сьпівали. Хто її зложив? Не знаю. Тим способом всї важнїйші особи в селї осьпівані в піснях. Я подаю їх тут, замічуючи, що то не всї, навіть мною записані, а що говорити ще про незаписані.

[1]) В Галичинї виходять вже з уживання вечірні сьпіви дївчат по улицях; в Бачцї вони в повній силї. Скоро зайде сонце, починають ся сьпіви і тревають довго в ніч. Задля красних мельодий прислухував ся я їм все дуже радо.

а) Пісня, зложена про мене.

Тот пан з Ґальіцíйі, вон нóўті[1]) спісýйи,
Доґ ноўті, та нóўті, а вец пріповéткі[2]).
Кид му ньишка пріповéда,
А вон ше йий пíта: Чі ві вéльо знáце?
Льим сéбе думáйце, цо нáйвеце знáце!
Йýла байберóва[3]) вóна льим сто знáла,
Вóна льим сто[4]) знала, упíсац му дáла.
Йýла байберóва íшче надумáла.
Да штíрі, льибо пейц упíсац му дáла.
Ньíна[5]) Йанканьíна[6]) вóна так думáла,
Же вóна бýдзе знац, го льим і за мéшац,
А вóна так знáла: йидно до полáдньа.
А вéцка гварéла: Пáньи, йа ньи гóдна.
А áндьа[7]) Ількóва[8]) вóна так ше стрóйі,
Жо вóна панóві нóўті погутóрі.
Йай пáньи, йай пáньи, цó же ві думáце,
Же ві тéльо вéльо нóўті спісуйице?
Чі з нас шміх робíце, чі ві нас хвальíце,
Жéсце тéльо вéльо нóўті напісáлі?

б) Пісня про учителя, що заклав хор.

Кирестýрскі пан учíтель, вóла ше Камéнца,
То учíтель дóбрі, мéдзі льýдзмі чéсні,
Дóбре ýчі дзéці тóті цо найвéкші.
Ньи бíйи, ньи гáньбі, льим йіх научýйи,
Хтóре раз ньи пóйдзе, дóраз го штрофýйи.
Пан Камéнца то учíтель слáўні
Кид бі ше сцел жéньіц,
Мáл бі рýскі дзíўкі штíрі-пейц богáті!
Учíтель Камéнца! ві то барс схібéлі,
Жéсце Джýджарóву дзíўку ўжац ньи сцéлі;
А óцец бі йий дал, дóраз фéрталь[9]) жéмі!
Мóглі пан Камéнца ўжац і зо салáшу,
Дулашóву дзíўку, то íшче богáтшу.
Пан Камéнца сцéлі вíбрац íшче крáшшу!
Пан Камéнца, учітéльу дóбрі,
Да ньи ві сам сцéлі,
Тáбі гармонíйу[10]) ньи препровадзéлі.

---

[1]) піснї; [2]) казки; [3]) Юля Молнар, оповідачка; байберова — голярева; [4]) сто пісень; [5]) молодша жінка так кличе старшу; [6]) Мария Янкань; [7]) андьа — те саме що нїна; так кличуть старших жінок молодщі члени родини; часом значить те слово тілько, що наше невістка; [8]) Ганя Рамач, оповідачка; [9]) ферталь землї коштує тепер в Бачцї 5000 зл.; [10]) гармонíйа — хор, який заложив сей учитель на спілку з дяком.

Наш пан дзійак пові ўчел хлопі та і жені,
Пан Каменца ше подньалі подучовац дзеці.
Вічіталі себе осемнац дзіўчата,
Оддзельилі себе двацец і двох хлапцох,
Барс попрібералі гармонійу з гласом.
Кид ўладіка[1]) прішол, барс ше му льубело,
Же у Кирестўре такі глупі льўдзе,
Тераз научелі, гармонійа бўдзе.

в) Пісня про бійку двох учителїв.

Цо ше стало у Кирестўре нове,
Бо ше побілі маґістрове.
До карчмі, до Вільчійа[2]), там ше посходзелі.
Прі стольи шедзелі, а так ше вадзелі.
Учітель пан Ў..... та і К..... Шандор
Так ше повадзелі, цо ше аш побілі.
Ужал пан Ў..... погар,
Руцел К..... і просто аж до главі,
По ньім креў чурела, аш по його тварі.
Знайу льўдзі, знайу, же ше учітельі білі,
То повесц ньи знайу, же чі ше судзелі,
Чі ше дайак добре самі намірелі.
Пошол наш пан Ў..... сам до Варадіна[3]),
А К..... Шандора охабела жена.
Пойидиал кочіша[4]), так за жену бежал:
Кид бім йу здогоньил, та бім йу зарезал.

г) Пісня про нотаруша (писаря).

Кирестўрскі пан нотаруш добре шор провадзі,
Кид ґу ньому пойдзе ньи поучені чловек,
Вон го добре порадзі.
За тоту ствар льўдзе бі го барз льубелі,
Альи праві вароскі дом, та го льўдзе омержелі.
Бо дванац форінті на хіжу, на ферталь жемі.
Вецей плаціц наруцелі.
Наш нотаруш Кирестўрскі слаўні.
Познайу го і у Кўлі, цо найвекші проўкаторе[5]).

---

[1]) епископ з Крижевця, Юлїян Дрогобецький; [2]) імя коршмаря; [3]) в Керестурі називають Варадином місто Новий Сад; пішло то звідти, що по другім боцї Дуная просто Нового Саду стоїть твердиня Петро-Варадин; видно, що вона вбила ся більше в память людий, як саме місто Новий Сад; Петро-Варадин не належить вже до Бачки, але до Сриму; [4]) візника; [5]) адвокати.

д) Пісня про лїкаря.

Кирестýрскі пан дóктор дóбрі члóвек,
Дóбре́ льýдзі порáдзі,
Кид го ньи волáйу ґу хорóму,
Тá ше з льýдзмі повáдзі[1]):
Йáкі вісце льýдзе, ві інше ньи знáце,
Кид вам дáхто хóрі, до Куцýрі бегáце![2])
А льýдзе ше вігварйáйу,
Хтóрі йак найльи́пші знáйу.
Йи́дні отповéдза:
Мі пан дóхтор, мі ньіґдзе ньи бýлі.
Дрýгі отповéдза:
Пан дохтор, ві ше ньи гньівáйце,
Бо ві от хорóго за свóйо льікі вéльо зактевáце.

е) Пісня про дяка.

А тот Ш... скóркар[3]) дзійáцтво ньи дóстал,
Дáвал олдомáші[4]), же зна шпівац крáшші;
Ш... заґойи́ні[5]), льýбі льýцкі жéні,
Свóйу бáбу мéржі, же му йак пес шмéрдзі.
Тóта йóго бáба, шмéрдзі му йак жáба,
Вéра вон йу ньи́ сце, та хóдзі, дзе сам сце.
А от Коріт...[6]) зáбрал Ш... бáнкі,
Вішколóвал дзéці, зá то бáбу мéрзі.
Гáйде, Ш.. ш, гáйде, знáш ті, йак ше рáйбе[7])
Кит ці бáба шмéрдзі, рáйбай сам на дзéці.
Ньи дзба Ш...ш, ньи дзба, гоч бýдзе ўше рáйбац:
Ўжал богáту бáбу, ньи бýдзе ше стáрац.

ж) Пісня про пароха.

Тот наш пáрох стáрі, вон барс справедльіві,
Вон запóчал льýдзом, йáк бі швéта оптрімóвац.
Нáстал áўґуст, кит тлачітба,
Прішло швéто Преображенійи.
Гвáрі Л.... машіністім:
Йýтро мóйо вітлачіце.
Преображенійи слáўне швето!

---

[1]) посварить; [2]) в Коцурі жиє старий вже лїкар, більше досьвідчений, тож йому більше вірють, як молодому керестурському, тому й частїйше ходять до нього за порадою; особливо люблять його за те, що він записує самі дешеві лїки, понайбільше домашні; [3]) швець; [4]) могоричі; [5]) товстий; [6]) так звалась дякова жона, нїм віддала ся; [7]) пере; кажуть, що як дяк посварить ся з жоною, тодї сам пере, бо вона не хоче.

Іду до цéркві льýдзе обльнчéні[1]):
Кирестýрскі пáрох ідзе дóму од машíні с пóльа,
Шíцко от пráху окурéні!
Льýдзе ше з нього нашмевáйу:
Пóдзме і мі до пóльа дáцо рóбіш,
Кид наш пáрох блатородні,
Мóже і шме на машíні жíто тлáчіц.

з) Пісня про капеляна.

Дзíўче, дзíўче, цó ту рóбіш,
Кóло фáрі[2]) ше прехóдзіш?
Хóдзім, чекам капланечка,
Бо йа йóго фрайпрéчка.
Бо йа йóго фрайпрéчка,
Цо вон бóчка мóйо лычка.

і) Пісня про побите вчителя.

Конóпе, конóпе, зелéне конóпе,
Вéр то нáші дзвéрі ныхто ныи заклóпе.
Аныі ныи заклóпе, áныі ныи завóла,
Аныі ше ныи пíта, чі йи Йýлка дóма.
Дóма сом, дóма сом, дóма ме глыдáйце,
Льым ті нáші дзвéрі сцíха отвірáйце.
Спíха сом отвéрал, сцíха сом завéрал,
Прі мóйий мільйнкей злапац ме мушéлі.
Шандóра магістра[3]) прі Йулíшкі білі.
Ныи зá то го білі, пре конúі, пре вóлі,
Льым го зá то білі: з Йýльку на посцéлі.

Крім сих досить рапавих пісень мають Бачванські Русини ще й иньші, між котрими подибують ся правдиві поетичні перли. Наводити тут їх всіх не можу, відкладаючи се до окремого, більше спеціяльного видавництва. За те подам кілька пісень, що вкажуть, як наші поселенці радять собі, коли хотять сьпівати, а питомі пісенні мотиви не надають ся до даної хвилі; тоді запозичають вони потрібні пісні, звідки лиш можуть: з Богогласника, від Галицьких або Північно-угорських Русинів, від Словаків, Сербів, Поляків, Румунів і Мадярів. Тому що я необізнаний з румунською та мадярською народною поезиєю, не

[1]) убрані; [2]) попівство, попівський дім; [3]) Александра — учителя.

можу вказати на прототипи Бачванських руських пісень, що зайшли з тих мов, з других наводжу по одному прикладу, зазначуючи, що мова пісень ще не перероблена зовсїм на диялєкт поселенцїв.

а) Церковна пісня.

Хрістійáне по ўсем світьі пóйте весéло,
Вознéсла сьа дьіва сйáта ни́ньі на нéбо.
Вознéсла сьа зо слáвойу, сьіла на свой трон,
Од нéго же невірних свóйіх не іжéнет вон.
Ох Марíйо, мáтко бóжа, сýшчайа ў нéбі,
По воздáной благодáти од óца тéбі.
Удьіли́ нам місто ў нéбі прі трóйньі твóйий,
Гді царствýйиш зо сіном свóйім.
Рáдуйте сьа тáґже вірні, місто ожидáйит вас,
Кóйа жáдна сила зéмпа не вóзмет од вас.
Льýбне ґдóві і шірóті возльýбіт Бог нас,
Ростáві нас на правíцу, йак прíйде той час.

б) Галицька пісня.

Под дубінóйу, под зеленóйу,
Сідьіл голýпка з голубінóйу.
Сіділі во пáрі, цьіловалі сьа,
З білімі крідлáмі обівалі сьа.
Надíшол стрілец, застрíльіл голýпка:
Голýпка застрíльіл, голубíцу ўлáпел.
Сíпал водíцу, дáвал пшенíцу:
Голýпка ньи́ йи, áньі ньи пíйи.
Ой ти голýпку, чом ньи йиш, ньи пíйиш,
Льим под дубінóйу плáкаті ідеш?
Йак йа знам йíсті, йак йа знам піті,
Тáкі світ крáсні, йа нé мам с кім жíті.
У мóйім двóре сто пар голýбі.
Та сéбе віберай, хторі ці ше льýбі.
Уж йа ходьíла, уж йа гльидáла
Ньíма такиго. йак мой мілéго.
Бо мой мілéнькі, цернобрінéнькі,
Óчка чарнéнькі, крідéлка шівéнькі.
Іц ті голýпку, іц ті по пóльу,
Та сéбе вібéрай свóй вéрну пáру.
Бýду льітáті, бýду ходíті,
Пóкльа йа бýду на світу жíті.

в) Мараморoська пісня.

Над го́ру вісо́ку ґолу́бі льита́йу:
Ро́кі мо́йо мла́ді, йак ше мі меньа́йу!
Сто́йі ве́рба ко́ло во́ді, цо йа йу сидзе́ла,
Ньит ту то́го і ньи бу́дзе, ко́го йа льубе́ла.
Бо ко́го йа льу́бім, тот мі за пльица́мі,
А ко́го ньи льу́бім, тот мі пред оча́мі.
Льи́тал о́рел ко́ло мо́рьйа, та ста́нул мньи во́лац:
Чі мньи бу́дзе мо́йа мі́ла е́шчі рас спомі́нац.
Спомі́най ме мо́йа мі́ла, го льим раз на дзень,
Йа це бу́дзем спомі́нац ка́жді дзень.

г) Словацька пісня.

Око́ло Іва́нкі во́да чече,
Цо́ же те́бе мі́лі же́на ре́че?
А цо́бі мі ре́кла? Ньи бо́йім ше.
Зродзе́лі ше та́ркі за гора́мі,
Пойдзе́ме мі на́ ньіх з леґіньа́мі:
Во́ньі бу́ду та́ргац,
Мі бу́дземе ла́мац
С конара́мі.
Пошол бі йа до́ вас ка́жді ве́чар,
Пред ваші́ма две́рмі ве́лькі мо́чар.
По́лож мі́ла дру́чкі,
По́йдзем помальу́чкі,
Ка́жді ве́чар.
По́шол бі йа до вас, кид бі йа сцел.
Пі́тал бі йа од вас, цо́ бі йа сцел:
То́то дзі́уче шва́рне,
Цо ма о́чка ча́рні,
То́то бі йа сцел.

д) Сербська пісня.

Роді́ла мі вішені́ца віше од ро́да,
По́д ньу се́ді млад ґоспо́дар, мла́да ґоспо́йа.
А пред ньі́ма ча́ша ві́на і оґледа́ло[1])
Найи́ду се, напі́йу се, оґледа́йу се.
А над ньі́ма ша́ра пті́ца шаре крі́ло́ма,
Чу́йим Ка́то, чу́йим зла́то, шта пті́ца ве́лі.
Пті́ца ве́лі і жумбе́рі, да йа́ се же́нім,
Да йа у́змем бо́льу мла́ду, пе́ґо шта сі ті:
А йа ду́шо, а йа зла́то, йа́ ті ньи бра́нім.
Йи́дно де́рво край Дуна́йа, дру́ге край мо́рйа:
До́к се о́ні де́рва зі́ду, о́нда сом тво́йа.

---

[1]) зеркало.

c) Польська пісня.

Ті пóйдзеш грýном[1]), а йа дольíном,
Ті-преквітньиш рýжом, а йа лелíйом.
Кид мі помрéме, хóвац нас дáйце.
На нáшо крíжі злáті льітéрі,
Злáті льітéрі, жóўті нумéрі
Вíбіц нам дáйце.
Хто тáмац бýдзе ісц, бýдзе ше пітац,
Хто тім грóбе льижі? Рýжа преквíта.
Ей льижі там, льижі, вельíка льýбосц,
Вельíка льýбосц і шіцка шíросц,
Шіцка прійáзносц.

Бачванські Русини відріжняють два роди пісень: „швéцкі“ і „сйáті“. Між послїдними відріжнюють ще піснї „крачýньскі“, себто колядки. Всї „сьвяті“ побожні пісні походять від нас, а попереписувані з Богогласників. Рукописів з побожними піснями, з описом страстий Христових, з божим листом — кружить між Русинами, особливож в Коцурі дуже багато. Там находять ся навіть такі люди, що в зимі не роблять нїчо друге, лиш переписують. Я був у двох таких переписувачів і оглядав переписаний псалтир (з пояснюванями), євангелія і др. Письмо їх так хорошо представляє ся, що не можна собі красшого бажати; та чи виплатить ся шкіра за виправу? Оден є такий чоловік, що переписує на замовленя: я видїв зладжену ним на замовленє книгу зо страстями і піснями. Переписував її цїлу зиму і взяв 15 зл. за свій труд. Як видно, не дуже дорожить ся.

Весїля у Бачванських Русинів, а властиво весїльні обряди, хилять ся щораз більше до загину. У Керестурі ще заховані деякі обряди, хоч не багато; цїле весїля треває там оден день. У Коцурі натомість і тілько не треває, а кінчить ся звичайно в касинї — на взір швабський — вечерою і танцями. Тому й правдиво весїльних пісень удало ся менї записати звідти лиш кілька; зрештою сьпівають по вéсїлях всякі піснї, які прийдуть кому на думку, розуміє ся „швéцкі“. За кілька лїт не буде певно і того.

Бачванські Русини дуже побожні. Многі зміж них їздили до Риму; деякі їздили аж до Єрусалиму... Суть між ними і просьвічені люди і інтелїґентні. Та є і такі темні — а особливо старі баби — яких рідко де подибати. Коли я приїхав до Ко-

[1]) горою.

цури і почав записувати казки, рознесло ся зараз по селї, що я записую „ціґа́нства“ і за то ще плачу. Рознесло ся надто, що я не хочу нїчого писати, що є в книжках, лиш таке, що люди знають самі від себе, що одні другим передають. Старі баби зараз почали пояснювати, що то „ньи до́бре“. Та я нїчого про те не зна́в. Аж пішов я з коцурським сотрудником о. Вадаським до одної баби, котрої син мав знати много казок. Я лишив ся на улици, а о. В. пішов звідати ся, чи є парубок вдома. Його як раз не було, а була його баба. Каже вона: Я не позволила би йому йти говорити. Та чому? питає о. В. Бо то нечисте. Та чому нечисте? Чому він не хоче нїчого „сьвятого“ записувати, анї того що в книжках, лиш самі „ціґа́нства?“. Щоби ви менї що казали, то я не повірю, бо я знаю, що то Антихрист ходить, та людий на зле наводить. Небавки буде конець сьвіта...

Приходжу на другий день до стрия о. В. По часї входить якась баба. Питаю її, чи не знає яких давних пісень. „О чом бі йа ньи знала! відповідає. Знам, альи вам ньи по́вем, же́бісце мньи і сто форінті на́ дзень плаце́льі. Та чом? питаю. Бо то „ньичісте“. І починає говорити, що вже знає, що я Антихрист. Нїчо не поміг навіть такий арґумент, що якби я був Антихрист, то не ходив би вкупі з католицьким сьвященником, котрий певно мене пізна́в би. „Ві може́це шіцкіх спре́весц“, відповіла баба. Себто: я можу й католицького сьвященника отуманити.

Іду знов улицею, стоїть громадка людий, мужчини і женщини. Вони вже чули про мене, тож мене перші зачіпили на розмову. Я почав говорити. Надходить знов баба; слухає трохи, а потім зовсїм на серийо просить мене, щоби я перехрестив ся. Ка́жу: Ньи зро́бім то́то. Чо́м? питає баба. Бо ві дума́це, же йа Анціхріст; мо́же то і пра́ўда, йа преже́гналбі ше і му́шел бім до́раз ска́пац; а йу́тро Паланча́ньі[1]) ма мі е́шчі пріпове́дац: йа за дньи́шка ньи запла́цел йо́му, йа́кбім ска́пал, хто́бі му запла́цел? А вон худо́бні чло́век, ца́лі дзень премарньил бі за́ ньіч... Присутні в сьміх, а баба на те лиш головою покивала, тай пішла.

Таких історийок притрафлювало ся менї більше в часї вандрівок. Мене уважали за шпійона московського (в Мараморощи) і водили навіть до полїтичного уряду, де я, натурально зараз виказав, хто я. Уважали мене, особливо Жиди, за аґента торговельного і допитували ся, чи я не продаю машин, хмелю і т. и.

[1]) оповідач.

Уважали мене за Жида і нераз, коли я переходив через село, питали: А ти Жйду, з ўтки? Уважали мене за попа — я ходив тоді в довгім кожусі — і питали: Ви глядаєте фари? Уважали мене за Угорського Русина що вертає з Америки (в Земплині) і питали ся: Ви гамерицькі? Коли я собі зажартував і казав, що „гамерицький“ баби допитували ся зараз, чи я не був разом з їх чоловіками?[1]) На многих місцях уважали мене за еміграційного аґента і приходили до мене купувати карти на „дамшіфи“. (То було в часі еміграції до Бразилії). На многих місцях (Унґ, Земплин) уважали мене за Рудольфа. Коли-б на місци моїм був якийсь дурисьвіт, бувби мав нераз нагоду добре „обловити ся“, особливо, де мене за Рудольфа мали, або коли приходили карти на дамшіфи купувати. Але що більше: я хоть виясьнював, що я не еміграційний аґент (а навіть відраджував від еміграції до Бразилії), що я не Рудольф, селяне не вірили, а говорили, що вони добре знають, хто я; вони знають однакож, що я не можу перед ким будь виявити, хто я. Навіть в Керестурі уважали мене за Рудольфа і то знов баби. Раз сиджу в одній хаті і пишу пісні, що одна молода женщина говорила. Аж ту приходить її стара мама. Сїдає коло вікна і нїчого не мовить, лиш все пильно позирає то на мене, то на образ на стїнї, на котрім була змальована цїсарська родина. Потім каже до своєї доньки: Ей, що говориш такі дурницї панови; ти лїпше розповідж, як то в нас бідаки жнють, щоби пан знав; може би він що на те порадив. Я кажу, що я не годен нїчо порадити тій бідї, бо се не від мене залежить і т. д. Баба не дала переконати ся. Вкінци відходить: за нею виходить донька, як то є в звичаю і у нас. Каже її мама: „Ти не знаєш хто то? Я тобі скажу: То Рудольф. Я добре придивила ся йому, він зовсїм подібний до того, що на образї“. (Я тоді мав коротко притяту бороду). Так отже я був вже не одним, та нїколи не думав випаванзувати, на самого Антихриста, як в Коцурі!

Що Бачванські Русини справдї просьвічені — поминувши старі баби — се видно з того, що вони мають свої каси позичкові, каси на випадок смерти (у Бачинцях в Сримі), мають по селах лїкарів і учені акушерки, до котрих в разї потреби

[1]) З Земплину йде дуже много Русинів до Північної Америки на роботу; вони лишають жінку, дїти вдома і йдуть самі; як що заробляють, по трох, чотирох роках, вертають назад.

удають ся, а не так, як в горах, де йдуть на випадок слабости до ворожбитів, намість до лїкарів. Се показує ся і з того, що вони мають і читають радо книжки — понайбільше сербські або церковні. Многі з них тримають часописи і то навіть по кілька; часописи ті звичайно сербські або словацькі, бо про руські нема що говорити, а „псевдо-руські“ не варта нїчого, на що менї самі селяне — по тамошньому парасти або паври — жалували ся. З того показує ся найлїпше, як потрібна часопись народна для Угорських Русинів. Така часопись мусїла би займати ся полїтикою і то в першій лїнії угорською, а в другій взагалї славянською. Тодї могла би числити на більші симпатиї народа. До ведення такої часописи найшов би ся навіть редактор, Угорський Русин, що видавав би її в Пештї, але йому треба би було запевнити удержане і то не на рік, бо вїн ставши раз редактором руської часописи, не міг би більше надїяти ся по евентуальнім її упадку на яке місце в Угорщинї, котре дають Мадяри. Оплатило би ся компетентним людям над тим подумати.

Не можу тут замовчати про оден факт вельми характеристичний, а то як Бачванські Русини задивлюють ся на руську-польську полїтику. Угорські Русини не мали нїколи нїчого спільного з Поляками, а тим меньше Бачванські. Здавало би ся, що вони до Поляків повинні бути прихильними як до всїх иньших словянських народів. Тимчасом дїє ся зовсїм инакше: Бачванські Русини ненавидять Поляків так, як жаден другий нарід, навіть несловянський. На доказ того наведу от що. Кілька лїт належало позажне число Бачванських Русинів (з Керестура, Коцури, Вербасу) до товариства Просьвіти. Нараз перестали всї бути членами. Канцелярия Просьвіти удавала ся до них кілька разів писемно за поясненями, але не дістала відповіди: висилала книжки, але книжки її звертано.

Я дізнавши ся про се, постановив тепер розвідати ся, що то таке стало ся. На мої питаня відповіли бувші члени таке: Ми переконали ся, що Просьвіта хилить ся до Поляків — то було 1893 року — тому не хотїли бути її членами! А як вони переконали ся? Одна мадярська часопись помістила допись якогось угорського сьвященника, москвофіла, де були пописані несотворені річи про Галицьких Русиннів, а між иньшим і про Просьвіту, що вона бере річно 100.000 субвенциї від правительства за те, щоби ополячила Русиннів і т. д. Ту статю передрукували і иньші газети; Бачванські Русини читали те і тим способом „переконали ся“ про ополячуване Русиннів Просьвітою.

Про дияльект, яким говорять Бачванські Русини, не буду тут говорити подавши чимале число текстів на нім записаних. Замічу однакож, що деякі інтеліґентні Русини підносили зовсім поважно гадку, що для них треба би писати на їх дияльекті, писаня-ж тоті читали би не лиш вони, але й Русини горішних, західних комітатів, що говорять подібно як вони, та числять до 200.000. Правда, чому-б не розвивати ся дияльектови. Але хто мав би ним писати? До тепер не було ані одного руського літерата, щоби знав той дияльект. Припустім, що їх нараз появить ся десять і вони стануть писати. Та якаж є надія, що і по них будуть наслїдники? Яка є надія, що вони зможуть вижити з самого писаня, коли Русини в північних комітатах і бідні і не дуже люблять читати? Наша літературна мова не кладе зрештою таких трудностий Русинам, що говорять сим дияльектом, щоби її аж не розуміли. Коли можуть читати словацькі і сербські газети та книжки і розуміти їх, чому не могли би зрозуміти і наших руських? А читаючи їх, научили би ся не одного, тай зближили би ся більше до нас, чим тепер.

Скажу ще кілька слів про Назореїв, Нововірців або, як їх в Бачці прозивають, Бутерів[1]).

Секта Назореїв не давна, бо основана доперва в нашому столітю. Її оснував Самійло Генрик Фреліх, що жив від 1803 р. до 1857 р. З Німеччини і Швайцарії, розширила ся вона по Европі, а особливо по Угорщині і Сербії. Під впливом Мадярів і Сербів дістала ся також між руських кольонистів, хоть не вкорінила ся в них сильно. Вона сторіднена найбільше з подібними

[1]) Хто хотів би докладнійше поінформувати ся про сю цікаву секту, того відсилаю до отсіх праць: Biographie von Joh. Jakob Wirz, Ein Zeugniss der Nazarenergemeinde von der Entwickelung des Reiches Gottes auf Erden. Barmen, 1862. — Ewald Dresbach, Die protestantischen Sekten der Gegenwart im Lichte der heiligen Schrift, Barmen, 1888. — Zeugnisse und Eröffnungen des Geistes durch Joh. Jakob Wirz, heilige Urkunde der Nazarenergemeinde, Barmen, 1863—1864. — Ein Abschnitt aus S. H. Fröhlichs Lebensgeschichte, Chicago, 1880. — Schwetschke und Sohn: Die Secte der Nazarener in Ungarn. Deutsch von G. Schwalm, Braunschweig, 1890. — Н. Димић, О назаренима, Вел. Кикинда, 1881. — О Назаренима. Пријатељско писмо Душана Петровића, пароха Надаљског. (Српски Сион, 1892, ч. 32—34. — Назаренство, његова историја и суштина. Написао Владимир Димитријевић. У Новом Саду 1894 і богато иньших.

собі сектами: пієтистичною, гернгутсько-пієтистичною, баптистською, анабаптистською, меноніткою і українською штундою.

Підставою віри назорейської секти є саме святе письмо і то головно Новий Завіт. Цілу церковну традицію і все, що основане на традиції, вони відкидають. Не признають про те тайн, з виїмкою хресту і причастя. Священників не називають инакше, як фарисеями, книжниками, грішними наймитами, чортовими трубами. Дуже часто люблять цитувати про них слова з евангелия Марка: Стережіть ся книжників, що ходять в довгій одежі по улицях, та вимагають, щоби їм кланяти ся. Або кажуть: Пастир церкви повинен душу свою положити за повірене стадо, а не панувати над ним, як то чинять ваші попи.

Хрещеня дітий не признають Назореї. Вони хрестять тільки дорослих. Хрест відбуває ся ночию або в ріці, або в озері. Особа, що хоче хреститися, і що має хрестити, розбирає ся цілковито і входить в воду до пояса. Хто хрестить, виголошує три рази „хрестить ся і т. д." і занурює хрещеного по кождому разї під воду. Часто сьпіває ся в часї того якісь пісні.

Причащають ся хлібом і вином, але не признають в ньому жадних змін: хліб остає ся хлібом, вино вином.

Тайна подружа є у них лиш обрядом, формальностю. Подруже відбуває ся у них дуже цікаво. Задля браку місця не наводжу однакож його опису.

Назореї учать, що кожда особа повинна старати ся про своє спасеня, а не шукати помочи в других. З тоїж причини не вірують, щоби наші сьвяті могли подавати яку будь поміч людьом на земли, а люди живі людьом померлим. Тому дальше не признають жадних сьвятих у себе з виїмкою одного Бога і не почитують жадних мощий.

В приватному житю уважають загально Назореїв за чесних людий. Особливо імпонує простому народови рід аскетизму у Назореїв. Вони ухиляють ся від всяких забав і весїль, уважаючи їх за великий гріх; в кождій радости підозрівають чортівську лапку на чоловіка. Сьміх не має у них місця; курити і пити не можна їм. Сьпівати сьвітські пісні — уважає ся також великим гріхом. Натомість сьпівати духовні пісні — то велика заслуга. Звідти походить, що Назореї дуже красно сьпівають при своїх богослуженях і обрядах. Мені один руський кольонист казав, що хотів би перейти в Назореї лиш тому, що при похороні засьпівали би йому красно.

Назорейське богослуженє відбуває ся дуже просто[1]). Вони молять ся, сьпівають, читають сьвяте письмо і поясняють його. Звичайно є між ними хтось такий, що трохи більше обзнакомлений з сьвятим письмом, як иньші. Такий чоловік говорить, що йому Бог обявив ріжні тайни, що він пізнав їх і що може на їх підставі пояснювати письмо. Додам при тім, що церква назорейська не ріжнить ся нїчим від звичайної селянської хати, хіба що не має образів і непотрібних меблїв. Вона подїлена на дві части: В одній сидять всї женщини, в другій всї мужчини.

При сьпіві послугують ся Назореї книжкою, що зве ся: „Нова Харфа Сиона. Збирка појаньа и славопоја за скупштине верујутьих у Христа. Друго поправльено изданье. Нови Сад, српска штампарија дра Светозара Милетитьа, 1886“. (Всїх пісень 255). Менї робили руські Назореї зовсїм серіозно пропозицию, аби я перевів для них на бачвансько-руський диялєкт „Гарфу Сіона“, а вони менї добре заплатять. Я натурально подякував за пропозицию, і порадив їм звернути ся до кого иньшого, бо щоби такий перевід добре зладити, треба бути поетом.

По при добрі прикмети мають Назореї богато сьмішних. Так приміром коли я давав їм деякі книжки читати, що мав з собою, вони не хотїли, арґументуючи, що хто читає сьвяте письмо, тому не треба більше нїчо читати: з нього можна чоловікови всього навчити ся. Мої арґументи, що в сьвятому письмі нема і слова про много дуже важних річий, які нинї загально уживані, як машини і т. д. їх не могли переконати. Прийшло до того в нашій розмові, що Назореї заявили менї, немов то ще перед потопом істнували желїзницї, телєґрафи і т. д. а люди тепер відкривають їх лиш на ново на підставі сьвятого письма, не винаходять однакож нїчого, що нїколи перед тим було незнане.

Дуже цїкава поява між Назореями, що вони не признають жадних ріжниць национальних. Кожда нация у них однакова, а кождий Назорей може зачислити себе до якої подобає ся йому нациї. На питанє, хто він, відповідає: Я Серб, я Русин, я Нїмець, я Мадяр і т. д.

Тілько уваг подаю я тепер про Назореїв; низше наводжу одну жартовливу пісню, що говорить про них незвичайно іронїчно. Пісня записана в Керестурі.

---

[1]) Я був на такім богослуженю в Керестурі.

„Буґері".

А тот Зора[1]) льпніві,
Правел вáлькі Томашóлей долыні.
А йак бýлі тóті вáлькі готóві,
Та йім óўці аґажéлі.
Прідáлі йіх аж до Кýлі[2]) до сýду,
Же вóні муровáц цéркву бýду.
А у Кýлі тáке прáво достáлі,
Жéбі вóні свóйі вáлькі чувáлі.
А йак бýла тóта цéрква готóва,
Заволáлі сéбе до ньвй Белóва[3]):
Бéлоў бýдзе пот стóл льйгац.
А Фіцéрі[4]) бýдзе льýдзох заволóвац.
Хто сце стáнуц за Буґйра,
Нáй ше йáві до Фіцéра:
У р е ш[5]) п á л ь и ц тот крáйні,
Запíше це тот Фіцері ґирбáві[6]).
Тот Медьйші[7]), тот Медьйші канóнік.
Васіль Бáйбер[8]) церкóўнік.
Васіль Мійоў[9]) ўладíка,
А капéльан бýдзе сýшет Пештíка[10]).
А тот Чáкан[11]) дзвóнар бýдзе,
На гачпíку[12]) дзвóніц бýдзе.
А Голóвіч[13]) мýдерец,
Вон найвéкші мéджі ньíма маґарец[14]).
Вóн ше жéні ўверел,
Свóйо кньíшкі Дудашóві[15]) ýдзéльил.
Дьíло мінар[16]) Бýґир бýдзе,
Гоч мінáрство ньáґац бýдзе.
Тóта бáба Пештікóва,
Кид ньи пóйдзе ґу Буґйром, та йи хóра;
Киш ше пóйдзе ґу Буґйром помóдлыц.
Дóраз мóже до Лалíтьу[17]) пéшо хóдзіц.
А тот Пéтро магістроў[18]),
Вон льим такі мéджі ньíма йак дісноў[19]).

---

[1]) селянин; [2]) Куля — місто; там суд першої інстан. для Керестура: [3]) ім'я пса; [4]) селянин; [5]) вріж; [6]) горбатий; [7]) селянин; [8]) селянин; [9]) селянин; [10]) селянин; [11]) селянин; [12]) очкур; [13]) селянин; [14]) осел; [15]) селянин; [16]) мельник; [17]) село; [18]) учителїв; [19]) свиня.